

RIKSANTIKVARENS
MAGASIN 2020

alle tiders

FREDA KULTURMILJØ

Skoltebyen i Neiden er eitt av tolv freda kulturmiljø i Noreg.

PRAKTISK UTDANNING

Kulturminnevernet treng handverkarar med kompetanse innan mange fag.

Alle tiders – Riksantikvarens magasin
kjem ut ein gong i året.

Ansvarleg redaktør

Karen Thommesen

Redaktør

Turid Årsheim

Redaksjon

Øyvind Aase Fluge, Gunvor Haustveit,
Anne Røsvik, Kaare Stang, Marte Boro,
Atle Omland, Ragnhild Hoel, Marit Vestvik,
Leif Anker og Jorun Elisabet Aresvik Hals

Takk til alle som har bidrege
med artiklar og bilete!

Kontakt

Riksantikvaren,
Dronningens gate 13, 0152 Oslo
Postboks 1483 Vika, 0116 Oslo
Tlf.: 22 94 04 00

www.riksantikvaren.no

Vil du ha Alle tiders gratis
tilsendt i posten? Send e-post
til postmottak@ra.no

Design

Fetetyper.no

Trykk

RKGrafisk

ISSN 1891 – 9219 (trykt)
ISSN 1891 – 9413 (online)
Opplag 5500

Last ned Alle tiders frå

<http://www.riksantikvaren.no/alletiders>

Følg oss på sosiale medium

Facebook | www.facebook.com/riksantikvaren/

Instagram | [riksantikvaren_offisiell](https://www.instagram.com/riksantikvaren_offisiell)

Twitter | [@Riksantikvaren](https://twitter.com/Riksantikvaren)

Redaksjonen vart avslutta
november 2020

Bilete framside: Prosesjon i samband
med gudsteneste i Skoltebyen i Neiden.
Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

Bilete bakside: Interiøret i St. Georgs
kapell i Skoltebyen i Neiden.
Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

Innhold

- 4 Leder
- 5 Helsing frå statsråd Sveinung Rotevatn
- 6 Fredete kulturmiljøer
  - 7 *Klosterhistorie på Utstein*
  - 12 *Skoltebyen kulturmiljø i Neiden*
  - 18 *Ny-Hellesund: Med armene mot verden*
  - 22 *Veien tilbake til Bygdøy*
  - 26 *Levanger – ein historisk og levande by*
- 30 Struves meridianbue – en annerledes verdensarv
- 34 Drømmefabrikken
- 38 Nytt liv i ysteri fra 1919
- 40 Gjenbruk – ta klimaregningen nå
- 44 Gode eksempel på bygningsvern
- 46 Kulturminnevernet trenger flere kompetente håndverkere
  - 52 *Driftavegen gjennom Viglesdalen*
  - 54 *Hallingskeidvegen*
- 56 Fra gård til gravfelt
- 60 Oslo i middelalderen
- 62 Forebygging av klimaskader
  - 64 *Ballinskelligs kloster i Irland*
  - 64 *Bartjan i Sverige*
  - 65 *Threave Estate i Skottland*
  - 65 *Aurland i Norge*
- 66 Viktige krigsminner må bevares
- 70 Stor frivillig innsats i norsk fartøyvern
- 74 Kulturminneprisen til Inga Elisabeth Næss

Et annerledes år

Da jeg skrev den forrige lederen til Alle tiders, for nøyaktig et år siden, hadde jeg forventinger om et annerledes 2020. Regionreformen skulle tre i kraft, noe som ville påvirke hvordan hele kulturminneforvaltningen arbeider. Blant annet skulle fylkeskommunene overta en rekke saksbehandlingsoppgaver fra Riksantikvaren. Jeg så også fram mot en ny stortingsmelding på kulturmiljøfeltet.

Mot slutten av 2020 kan jeg se tilbake på at fylkeskommunene har gjort en svært solid jobb i sin nye rolle. Vi har også fått en ny stortingsmelding, *Nye mål i kulturmiljøpolitikken* – Engasjement, bærekraft og mangfold, som vektlegger hvor viktig vårt felt er for samfunnsutvikling, klima og miljø. Så langt, så godt.

Men, i 2020 har Covid-19 og pandemien påvirket samfunnet på måter vi aldri kunne ha forestilt oss. Mange sliter, også de som driver næring med utgangspunkt i kulturmiljøer og kulturminner.

Hos Riksantikvaren har vi vært heldige, og kan gjøre mye av jobben vår fra hjemmekontor. Som resten av samfunnet har vi for en stor del hatt digital kontakt, men fått jobben gjort. Jeg er stolt av hva vi har fått til i felleskap, dette spesielle året.

Med regionreformen og ny stortingsmelding i mente, skal

Riksantikvaren revidere strategien for vår egen virksomhet. Det gir muligheter for å se kulturmiljø inn i et større samfunnsperspektiv. Den nye stortingsmeldingen fremhever hvordan det er å være mer klimavennlig å ta vare på gamle bygninger, framfor å bygge nytt. På oppdrag fra Riksantikvaren har SINTEF nettopp gjennomført en metastudie som understreker dette. Denne studien kan du lese mer om i årets utgave av Alle tiders.

Meldingen innfører også «kulturmiljø» som et samlebegrep på kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Begrepet knytter oss sterkere til resten av miljøforvaltningen, men det setter også an tonen for hvordan kulturminner bør sees på som en ressurs i samfunnsplanleggingen.

Og når vi snakker om kulturmiljø – i Norge har vi tolv fredete kulturmiljøer. Alle med hver sin spesielle og unike historie. De tolv kulturmiljøene presenteres i løpet av tiden som kommer på Riksantikvarens nettsider. I årets Alle tiders får du stifte nærmere bekjentskap med fem av dem.

Neste sommer anbefaler jeg at du besøker ett av de tolv fredete kulturmiljøene, eller et annet kulturmiljø eller kulturminne nær deg. Ved hjelp av Norstat har

↑

Riksantikvar Hanna Geiran.

Foto: Øyvind Aase Fluge, Riksantikvaren

Riksantikvaren undersøkt hvordan pandemien påvirket reisevanene våre sommeren 2020. Her i Norge likte vi best natur, matopplevelser og kulturminner. Og aller viktigst, kulturminneopplevelser skåret høyest på tilfredshet. Flere vil også endre reisevanene sine, og sier de heretter vil dra mer på ferie i eget land.

Det er mange som jobber iherdig for at kulturminner og kulturmiljøer skal danne utgangspunkt for opplevelser og næring. I denne utgaven av Alle tiders stifter vi bekjentskap med Jan Vardøen, som har brakt Frogner kino i Oslo tilbake til fordums prakt. Vi treffer også Torill Sogn Haug, som startet Snertingdal Ysteri i en gammel traktorhall fra 1919.

Til slutt anbefaler jeg artikkelen om tradisjonshåndverk. Kulturminnevernet trenger håndverkere med kompetanse innen mange fag. Og vi trenger institusjoner som tilbyr utdanning og videreutdanning, dersom vi også i framtiden skal kunne oppleve kulturmiljøene, slik vi kunne sommeren 2020.

Hanna Geiran

HANNA GEIRAN, RIKSANTIKVAR

Helsing frå statsråden

Ny kulturmiljøpolitikk

2020 er eit merkeår. Ordet kulturmiljø er innført som samleomgrepet for kulturminne, kulturmiljø og landskap. Og for første gong på 15 år har regjeringa gått gjennom heile kulturmiljøpolitikken og sett ny kurs. Vi har fått på plass tre nye mål for kulturmiljøpolitikken.

Stortingsmeldinga viser at kulturmiljøpolitikken er ein integrert del av klima- og miljøpolitikken. Det er ikkje det same som at vi dreier kulturmiljøpolitikken bort frå minne, kultur og kulturell sjølvforståing. Det er rettare ei erkjenning av at miljøfeltet i høgste grad også er kulturelt.

Eg har fått vere med på mange kulturmiljøopplevingar i år som har gjort djupe inntrykk. Eg har mellom anna fått sjå Sør-Noregs største helleristningsfelt Vingen i Bremanger, eg har spadd i gang Gjellestadutgravinga i Halden, og fått oppleve dei fysiske spora etter andre verdenskrig i Narvikfjella.

Bergkunstfeltet i Vingen er kalla eit «naturens kolossalmuseum» for helleristningar. Feltet består av om lag 2200 kjente figurar rissa inn i berget for 6–7000 år sidan. Eg fekk oppleve området saman med landets fremste ekspertise på bergkunst generelt og på Vingen i særdelesheit. Det er lagt til rette for både forskning og forvaltning gjennom samarbeid mellom ulike etatar og lokalt engasjement.

Engasjement har det òg vore for utgravinga av Gjellestadskipet, langt utover Noregs grenser. Det var ei stor ære å ta det aller første spadesticket i juni. Det er 100 år sida sist arkeologane grov fram eit vikingskip i Noreg, og den teknologiske utviklinga har vore enorm. Eg ventar derfor spent på all kunnskapen som vil kome ut av undersøkinga.

Kunnskapssikring har òg vore sentralt i fredinga av det krigshistoriske landskapet i Narvikfjella. Kampene der våren 1940 er ei av dei viktigaste krigshandlingane på norsk jord. Når vi snart ikkje har fleire levande tidsvitne igjen frå krigen, vil dei fysiske spora bidra til at vi framleis kan nærme oss ei forståing av hendingane.

Kulturmiljø gjev ei fysisk forankring til kunnskap og sjølvforståing. Derfor er kulturmiljøpolitikken så viktig.

↑

Første spadestikk på Gjellestad.

Foto: Klima- og miljødepartementet

Fredete kulturmiljøer

ET KULTURMILJØ ER ET OMRÅDE DER KULTURMINNER INNGÅR SOM DEL AV EN STØRRE HELHET ELLER SAMMENHENG. I NORGE ER DET MANGE FLOTTE KULTURMILJØER, BÅDE I BYER OG PÅ LANDET.

Tolv kulturmiljøer er fredet i Norge. Her besøker vi fem av dem, og du kan lese om klosterhistorie på Utstein i Rogaland, Skoltebyen i Neiden, Bygdøy i Oslo, uthavna Ny-Hellesund i Agder og byliv i Levanger. Alle de tolv fredete kulturmiljøene vil bli presentert på Riksantikvarens nettsider, i en større artikkelserie i tida framover.

Når et kulturmiljø er fredet, betyr det at utvendig arbeid på bygninger og anlegg, bortsett fra vanlig vedlikehold, krever godkjenning fra kulturmiljøforvaltningen. Det er bare bygningenes ytre som blir fredet, ikke interiøret. Andre deler av miljøet, som gateløp, allmenninger, parker og andre grøntstrukturer, kan også være del av fredningen.

Vedtak om kulturmiljøfredning gjøres av Kongen i statsråd.

FAKTA

Disse 12 kulturmiljøene er fredet i Norge

- Birkelunden • Bygdøy • Havrå • Kongsberg sølvverk
- Levanger • Ny-Hellesund • Skoltebyen i Neiden
- Skudeneshavn • Sogndalstrand
- Sør-Gjæslingan • Tinfos • Utstein

Klosterhistorie på Utstein

UTSTEIN KLOSTER ER DET BEST BEVARTE KLOSTERANLEGGET I NOREG. PÅ UTSTEIN LEVDE MUNKANE I EITT MED NATUREN. DEI SÅG DET SAME LANDSKAPET SOM VI SER HER I DAG.

TEKST *Turid Årsheim, Riksantikvaren*
 FOTO *Trond A. Isaksen, Riksantikvaren*

–I landskapet her på Utstein har det budd folk i lang tid. Vi må førestille oss denne vågen for tusen år sidan, i år 872. Då kjem Harald Hårfagre seglande med sin flåte. Han trekker den opp her.

Det fortel Mathies Ekelund Erlandsen, bygningsantikvar ved Museum Stavanger (MUST), som tek imot meg på Utstein kloster.

–Her er det ei naturleg hamn, enkel å beskytte. Det får meg til å tenke at han må ha kjent området godt, seier Mathies.

Først kongsgard, så kloster

Utstein kulturmiljø ligg på Mosterøy i Rennesøy kommune. Den strategiske plasseringa i skipsleia mellom Stavanger og Karmsund må ha vore viktig. Den ga kontroll over leia og innseglinga til Ryfylkefjordane. Etter slaget i Hafrsfjord i 872 hadde Harald Hårfagre kongsgarden sin her på Utstein.

Ein har lenge meint at klosteret blei bygd på Utstein i 1260-åra, av Magnus Lagabøte, men dette er usikkert. Det er mogleg at nokre bygningsdelar er eldre, og nyare forskning seier at det kan vere at klosteret er grunnlagt i den same

perioden som dei andre norske klostera av den same ordenen, i åra 1160–1180.

Historia om Utstein er òg historia om tida etter klosteret. Om reformasjonen, om adelsmenn, om herregardar og Frimanslekta. Men eg er interessert i klosterhistoria, og korleis landskapet rundt har innramma livet til menneska her gjennom fleire hundreår.

Mi klosterfortid

Då eg var 19 år, jobba eg som au pair i eit kloster i Sør-Frankrike. I et halvt år budde eg saman med nonner av dominikanar-ordenen. Eg åt middag saman med dei kvar sundag og hadde belgiske søster Micheline som fransklærer. Eg vaska rom, serverte frukost til gjester og pilegrimar, og køyrde den vesle Renaulten til nonnene for å hente bagettar hjå bakaren.

Eg trur det er difor eg synest at kloster er djupt fascinerande. Anten klosteret er moderne arkitektur eller gamle mellomalderuinar, så huser det ei spesiell livsform som er mykje den same no som for tusen år sidan.

Korleis levde klosterbrørne på Utstein? Stod dei opp i grålysinga, dyrka dei eigne vokstrar, skreiv dei av bøker for hand?

← *Utstein kloster ligg på Klosterøy i Rennesøy kommune, ein 30 minutters køyretur frå Stavanger.*

→ *Portal i klostergarden på Utstein.*

FAKTA

Utstein kulturmiljø

Freda i 1999

Kommune: Rennesøy

Fylke: Rogaland

Utstein kloster

Augustinarklosteret på Utstein er det einaste bevarte klosteranlegget frå mellomalderen i Noreg. Både klosterkyrkja og nedre etasje av aust- og sørfløya står framleis og er i bruk, no som museum og til kulturformål. Av dei andre norske mellomalderklostera er det berre ruinar att. Utstein var eitt av tre kloster som heldt det gåande heilt til reformasjonen.

Kor gamalt er klosteret?

Klosteret og området rundt blei gitt til Augustinarordenen, og klosteret blei vigd til St. Laurentius i 1265. Det har vore mykje fagdebatt om kva for bygningsdelar som er dei eldste, fortel Mathies. Ein prøver å analysere murverkets vitnesbyrd. Kor, skap, tårn, kva er eldst? I desse bygningane er det framleis mange uløyste gåter.

Mathies tar meg med oppunder kyrkjetaket. Vi går oppå det einaste gotiske kvelvet som ein kan sjå ovanifrå i Noreg. Det er mørkt og dunkelt. Handverkarar frå Normandie lagde dette på 1200-talet. Det er imponerande konstruksjonar.

På Utstein, som i mange andre kloster, er kyrkja bygd i nord og klosterbygningane på

sørsida. Klosterkyrkja dannar ein tjukk vegg mot nordavinden. Klosteret ligg som eit lukka kompleks rundt ein kvadratisk klostergard i eit ope landskap, og med vid sikt utover landskapet og vågen. Midt i det innelukka klosteret var blomestaden. Muren beskytta urtene mot vinden. Det er framleis ein fredfylt stad. Her kan eg sjå for meg at dei har hatt fortrulege samtalar – sub rosa – gåande i sidegangane rundt hagen.

Klosterlivet på Utstein

På Utstein var det rundt 12 munkar. Bygningane på Utstein står som solide vitnesbyrd over det livet klosterbrørne i generasjonar levde. Men elles er det svært lite som er bevart som kan fortelje om tilværet her. Det stille og enkle klosterlivet, med bøn, refleksjon og retrett frå omverda, sette få spor for ettertida. Men eg førestiller meg at dei har levd som nonnene eg kjenner i Frankrike. Her har dei lese, bedt og arbeidd, etter faste tider på døgnet. Tidebønane skulle lesast i kyrkja. Alle kloster skulle ha dei same funksjonane: kyrkje, møterom og sovesal, kjøkken og matsal. Ein måtte overhalde kodeksen, som sa at for å kunne starte eit kloster, måtte ein ha eit bibliotek med minimum 11 bøker.

← Den fredfylte klosterhagen innbyr framleis til fortruleg samtale.

→ Klosterkyrkja på Utstein er spesiell i Noreg fordi tårnet er plassert midt mellom kor og skip.

Augustinarane skulle huse pilegrimar og reisande, og ta seg av sjuke.

Det var nok spartansk, kan hende dei fraus mykje i dei kalde steinbygningane.

Klosteret og samfunnet rundt

Klostera var eigne samfunn, men likevel ein viktig del av storsamfunnet. På Utstein dreiv augustinarane eit aktivt jordbruk, og tilknytninga må ha vore sterk mellom klosteret og lokalbefolkninga. Klosteret hadde store jordeigedommar, og kunne brødfø omlag 250 menneske årleg.

– Klosteret er ein utdanningsinstitusjon, der ein berre snakkar latin, fortel Mathies.

Han teiknar opp eit samfunn med dyrehald, urtehage, og lekbrør som var knytte til klosteret. Lekbrørne var viktige, dei dreiv sjølve garden. Dei kunne ikkje latin, så ein tilsett måtte til ei kvar tid vere mellomledd.

Mathies fortel at det hende at gutar frå lokalmiljøet kunne bli gjevne bort i klostergåve.

–Der er her snakk om barn som hadde mista foreldra sine, eller der foreldra, på grunn av fattigdom, i ein stor familie på 10–12 individ ofte såg seg naudsynte til å ta den vanskelege avgjerda om å skulle spørje klosteret om å overta barnet.

Det innebar ofte at bonden, lekbroren, skulle knytast tettare til klosteret ved å delta i oppføringa av ei kyrkje eller eit kapell. Nokre av desse barna fekk lov til å fungere som prest då dei fylte

21, og dei kunne vere med på å oppføre ei ny kyrkje i det området dei kom frå, for å vere med på å spreie dei kristne dydane i lokalområdet, seier Mathies.

Freda kulturmiljø

Kulturlandskapet i Utstein-området er resultatet av menneskeleg verksemd over fleire hundre år. Menneska som har levd her har utnytta ressursane på ein varsam måte slik at kulturmiljøet og kulturminna har blitt tekne vare på heilt fram til i dag. Utstein kloster er automatisk freda i kraft av sin alder. 17. desember 1999 vart heile kulturmiljøet freda. Fredinga omfattar også Klostervågen og Fjøløysundet mellom Klosterøy og Fjøløy, og ei sone i sjøen, omlag 220 meter frå land. Det er ein hyllest til alle dei som har bevart det særmerkte landskapet opp gjennom tidene.

KJELDER

- Utstein kloster – og Klosterøys historie, Eldbjørg Haug (ed.), Stiftelsen Utstein kloster 2005
- Om Utsteinklosterets bygningshistorie, Ole Egil Eide. Collegium Medievale 2006
- «Utstein klostets bygningshistorie nok en gang», Hans Emil Lidén. Collegium Medievale 2009
- Utstein kloster, Odmund Møllerop. Frå haug ok heiðni, Arkeologisk museum, 1990
- Askeladden / Kulturminnesøk

Skoltebyen kulturmiljø i Neiden

Fader Johannes, fader Aleksander Volokhan og fader Serafim holder minnegudstjeneste ved sjelehuset i Skoltebyen, sammen med Oiva Jarva.

FAKTA

Skoltebyen kulturmiljø, Neiden

Fredet i 2000

Kommune: Sør-Varanger

Fylke: Troms og Finnmark

SOM SØR-VARANGER-JENTE FØDT I 1973 OG UTFLYTTET TIL SØR-NORGE I 1981, HADDE JEG MINIMALE KUNNSKAPER OM SAMISK KULTUR. NEIDEN VAR ET STED VI KJØRTE FORBI PÅ VEI TIL FINLAND, ELLER GJORDE EN STOPP FOR Å SPISE PÅ FJELLSTUA. SKOLTEBYEN ELLER SKOLTESAMER HADDE JEG ALDRI HØRT OM.

TEKST Lise Evjen, utflytta kirkenesværing hos Riksantikvaren

FOTO Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

Da jeg var barn, var samene noen jeg ikke helt visste hvem var. De drev med rein et sted og «fantas ikke» i Kirkenes. Overhørte jeg samtaler om samene, var det i bruddstykker og halv-kvedede viser. Nå, i voksen alder, har jeg tatt innover meg at jeg har vokst opp uten forståelse for historien i landsdelen jeg kommer fra. Siden har jeg lært at den samiske kulturen ikke består av én kultur, men mange.

Hva er Skoltebyen, og hvem er egentlig skoltesamene?

Da det i høst åpnet seg en mulighet for meg til å besøke og skrive om det fredede kulturmiljøet

Skoltebyen i Neiden, var det bare å slå til. Jeg var også så heldig å få overvære den ortodokse gudstjenesten, og besøke Skoltebyens innbygger, Georg Ivanowitz. Ja nettopp – innbygger. For det finnes bare én.

Lørdag morgen forlater jeg Kirkenes og kjører langs E6 ut mot Munkefjord og Neiden. Skoltebyen – Säá' msjidd på skoltesamisk – ligger vakkert til på en gresslette ved Neidenelva. Fra parkeringsplassen ser man ut over sletta, noen lave trebygninger, det grønne gjenreisningshuset Hallonen-huset, og det lille sjelehuset på toppen av gravhaugen.

Fotograf Trond og jeg blir tatt vennlig imot av Christina fra Ä'vv Skoltesamisk museum, og får hilse på fader Johannes og fader Serafim, før gudstjenesten. De tar oss med til St. Georgs kapell, som med sine 13 kvadratmeter er Norges minste kirkebygning. Vi er ikke mange til stede,

← St. Georgs kapell i Skoltebyen.

→ Deler av interiøret i St. Georgs kapell.

koronaåret 2020 har satt en stopper for mange som ellers ville ha stilt opp fra Russland og Finland. Gudstjenesten foregår ute foran kapellet, som ble bygget av den russiske munken Trifon i 1565. Russiske munk misjonerte i dette «hungrende og vansmekkende land» fra 1500-tallet, og den skoltesamiske befolkningen ble derfor kristnet langt tidligere enn andre samiske grupper. Det holdes fortsatt gudstjeneste ved kapellet i slutten av august hvert år, og den hellige Trifon regnes som skoltesamenes skytshelgen.

Skoltesamer er en betegnelse på en av mange samiske kulturer. I dag består skoltene av rundt 1000 mennesker bosatt i Russland, Finland og Norge.

Noen skoltesamer bruker selvbetegnelsen «østsamer». Det skoltesamiske navnet er Nuortalažžak – folket østfra. Uttrykket «skolt» har vært negativt ladet på grunn av diskrimineringen skoltesamene har vært utsatt for. Som barn hadde jeg hørt ordet «skoltan» som nedsettende (uten å vite hva det betydde) og var nå usikker på bruken. Under besøket i Neiden blir jeg komfortabel med uttrykket «skolt» og kjenner at det er riktig.

Skoltene bodde og livnærte seg innenfor et stort geografisk område – fra Varangerfjorden

og nesten til Kolafjorden ved Murmansk, fra vestsiden av Sevettijärvi og mot Kvitsjøen – i grenselandet i det som nå er Norge, Finland og Russland. De hadde et halvnomadisk bosetningsmønster organisert i 7 siddar – et ord som betegner både bruksområdet og samfunnsorganiseringen.

Hver sidd forflyttet seg mellom sine sommer-, vår-, høst- og vinterboplasser. I 1826 ble grensen Norge-Russland traktatfestet og nåværende Sør-Varanger var det siste landarealet som ble innlemmet i kongeriket Norge. Grensetrekningene førte til at de skoltesamiske slektene som levde her, ble adskilt.

Hva betydde dette for Skoltebyen?

Etter gudstjenesten besøker jeg Georg i huset hans i Skoltebyen. Jeg får kaffe og småkaker, det passer bra etter noen timer med liturgi. Georg er i 60-årene, men virker yngre. Han husker en oppvekst med yrende liv og aktivitet i Skoltebyen. Her levde flere familier frem til 1980-årene. I dag er det bare Georg igjen, og her vil han bli.

Georg forteller at Skoltebyen med sine 400 mål, var Neiden-sjidd, en vår- og sommerboplass gjennom århundrer. Vinterboplassen

I gjenopptagelsen av en kultur som nesten gikk tapt, ligger det verdifull kunnskap for fremtiden.

Iå i det som i dag er Finland. Grenseoppgangen i 1826 skar gjennom de skoltesamiske territoriene, og Neiden-sjidd ble delt på tvers. I løpet av 6 år måtte Neidenskoltene bestemme seg for om de ville bli norske statsborgere. Sannsynligvis på grunn av det rike laksefisket i Neidenelva, valgte de å bli norske og fast-boende i Skoltebyen.

Jorda i Skoltebyen hadde alltid blitt ansett som felles for familiene som bodde og drev der. I 1903 ga amtmannen ordre om å dele Skoltebyen i 5 like store deler. Hver familie fikk hvert sitt jordstykk, som til sammen utgjorde 100 mål. 300 mål beholdt staten selv. De små stykkene med jord ødela for fellesprinsippet og skapte krangel om skoltejorda. Georg kaller dette en tragedie og den største forbrytelsen som er gjort mot skoltene.

Skoltebyen som kulturmiljø ble fredet i år 2000. For Georg, og for skoltene som er igjen i Norge, oppleves ikke fredningen som udeelt positiv. Georg selv kan tenke seg å drive en kulturmiljøvennlig campingplass her, hvor turister kunne få oppleve å «bo» i Skoltebyen slik den en gang var. Nå jobber han deltid på Fjellstua i Neiden, tar oppdrag som utmarksguide, og bruker mye tid på Neidenelva.

Hva med fremtiden for den skoltesamiske kulturen?

Skoltesamer, og etterkommere av Neiden-sjidd, bor i dag over hele Norge, Russland og Finland. I Norge er det få skoltesamiske språkbrukere og skoltesamisk klesdrakt er lite i bruk. Språket

snakkes av ca. 300–350 i Finland, 20–30 i Russland og under 10 i Norge.

Sevettjärvi er kjerneområde for skoltesamene i Finland, og det pågår et samarbeid med det levende miljøet der. I Finland finnes det allerede en nødvendig infrastruktur for et minoritets-språk: offisiell status, læremidler, medietilbud, utdanning fra barnehage til universitetsnivå, og intensivt språkkurs for voksne.

I dag er det en økt interesse for skoltesamisk kultur. Det er flere som skaffer eller lager seg den skoltesamiske kofta. Å'vv Skoltesamisk Museum arrangerer håndverkskurs og det skoltesamiske språket inngår i kurs og aktiviteter. Tradisjons- og historiekunnskap er viktig for at folk lettere skal kunne identifisere seg som skoltesamiske. I gjenopptagelsen av en kultur som nesten gikk tapt, ligger det verdifull kunnskap for fremtiden.

KILDER

«Kulturminnesamarbeid under Den Norsk-Russiske Miljøvernkommisjonen» – Rapport, konferanse i Neiden 17.–18. september 1997 (Otto Borissen, Micit Ivanowitz, Einar Niemi.)

Sør-Varanger Historielag

Å'vv Skoltesamisk Museum, Christina Mathisen

Samisk Høgskole, Torkel Rasmussen

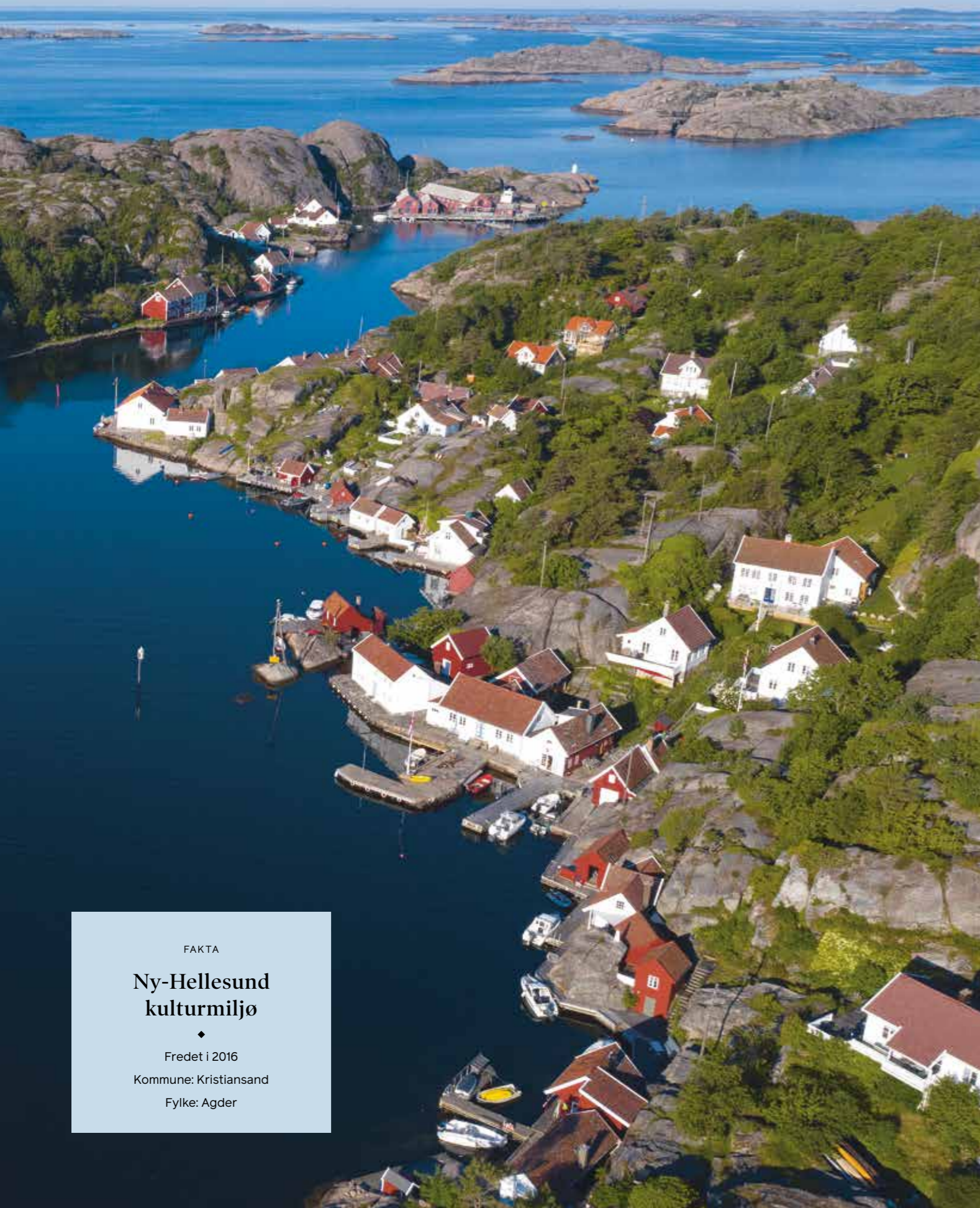
Berg-Nordlie, Mikkel: østsamer i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 17. oktober 2020 fra snl.no/%C3%B8stsamer

Her kan du besøke Skoltesamisk museum: skoltesamiskmuseum.no

Her kan du bli bedre kjent med Georg: sva.no/2020/magasin/grenseportretter/georg-ivanowitz/

FAKTA

Ny-Hellesund kulturmiljø

Fredet i 2016

Kommune: Kristiansand

Fylke: Agder

Med armene mot verden

DET ER NOE HERLIG INTERNASJONALT VED SØRLANDETS UTHAVNER. DE MINNER MEG OM AT NORGE ALLTID HAR VÆRT EN DEL AV EUROPA, OG DET ER EN TANKE JEG LIKER VELDIG GODT.

TEKST *Karen Thommesen, sørlending hos Riksantikvaren*

FOTO *Trond A. Isaksen, Riksantikvaren*

Jeg er vokst opp på Sørlandet. Som barn tilbrakte jeg store deler av sommeren i båt. Det beste med båtturen var aldri selve turen, men å ankre opp og gå i land. Husene i uthavnene var bare kulisser. Det som virkelig betød noe, var hvor mange blåskjell jeg klarte å få med meg på ett dykk. Blåskjell som skulle åpnes på en rusten grillrist og spises mens de ennå var varme. Og så blæretang da. Det er de mellomstore blærene som smeller høyest, når du klemmer dem mellom fingrene.

Som voksen synes jeg fremdeles at blæretang er fascinerende, samtidig har uthavnene definitivt fått økt attraksjonsverdi.

Ly for stormen

Uthavnene var knutepunkt for et internasjonalt Norge og ga trygghet langs skjærgården, uansett om de tilreisende trengte proviant eller ly for storm.

Ny-Hellesund i Søgne ligger ut mot åpent hav. Stedet åpner armene mot Skagerak og tar imot de som måtte trenge et sted å vente, å hente eller kanskje bare treffe kjente. I dag er det stort sett sommergjester og turister som finner veien til det fredete kulturmiljøet i Ny-Hellesund. I seilskutetiden var Ny-Hellesund en av de mest besøkte uthavnene i Agder. Et travelt sted, med losstasjon, gjestgiveri og skole. Hundretalls

handelsskip i fart mellom nord- og østersjø-områdene søkte hvert år tilflukt i Ny-Hellesund, når vind og strømforhold gjorde seilasen vanskelig.

Admiral Poul Løwenørn (1751–1826) ved Det Kongelige Søe-Kaarte Archiv i København hadde ansvar for det første store kartverket for norskekysten, med systematisk forklaring av havnene. Han ga Ny-Hellesund karakteristikken som: «... en af de beste og bekvemmeste Stoppehavne for Skibe av alle Størrelser, endog for Orlogsskibe.»

Livet i havgapet

Ny-Hellesund består av øyer. Det meste av aktiviteten foregikk på Monsøya, Helgøya og Kapelløya. Det er ingen internasjonal handel uten toll, og fra 1600-tallet var det tolloppslyn i Ny-Hellesund. Den siste tollstasjonen er fra 1871 og befinner seg på Monsøya.

Det første registrerte privilegiebrevet på gjestgiverdrift er fra 1690, men vi vet at man drev gjestgivervirksomhet der lenge før den tid. Likevel ble Ny-Hellesund først skikkelig folksomt etter at det ble opprettet losoldermannskap der i 1721. På det meste hadde 20 loser arbeidsplassen sin der.

Losene var tøffe karer, som så det som sin plikt å dra ut i røft vær. Men de måtte alltid gjøre vanskelige avveininger mellom mulig og umulig.

← En skikkelig «smeigedag» i Ny-Hellesund. Tanga venter!

→ Olavsheia er et gjestgiveri fra 1700-tallet, etablert og drevet med privilegiebrev og gjestgiverbevilling fra Kongen.

Det gjorde ingen nytte om losen selv skulle gå på grunn, eller i storm og nattemørke skulle føre de store skipene rett på land. Min oldefar var losol-dermann. Martin het han og var så tøff at han drakk kaffen «rett ud a kaffetuden», er det blitt meg fortalt.

Heldigvis var losene både tale- og skriveføre. Losene i Ny-Hellesund førte en årelang kamp for å få etablert et fyr på Songvaar, og fyrlykter til markering av innseilingen til Ny-Hellesund. I 1885 gikk en petisjon til Stortinget undertegnet losene i Ny-Hellesund, og de fikk det som de ville.

Handel og hummer

Det var utenriks sjøfart, rederivirksomhet og handel som ga de største næringsinntektene til det lille samfunnet i Ny-Hellesund. Det ble også handlet med lokale varer. Hummerfiske var en viktig inntektskilde. Hummeren ble eksportert både til Holland og England. Ny-Hellesund var i en lengre periode den største eksporthavna for levende hummer i Lister og Mandals Amt. De som bodde i Ny-Hellesund kunne likevel ikke

livberge seg på skipstrafikk og hummer alene. Litt jordbruk ble det drevet, men husdyrhold var kanskje enda viktigere. Og så fisket de laks, både til eget bruk og til eksport av røkt laks til England.

En havn for de døde ...

Livet på sjøen var hardt, og det var farlig. Ny-Hellesund hadde en gravplass for sjøfolk og «strandvaskere». I år 1800 kom den engelske kunstneren John William Edy på besøk til Ny-Hellesund. Han skrev at: ... her er også en gravplass for skipbrudne sjøfolk, hvor de kan få en anstendig begravelse. Sognepresten i dette sognet kommer og kaster vigslet jord på de døde og leser begravelseritualen. Stein som legges i en sirkel eller et lite kors av tre hvor navnet er skrevet, hvis det er kjent; viser stedet hvor den skibbrudnes jordiske levninger hviler.

Det er fortsatt mulig å se et par lave forhøyninger etter sjømannsgravene på Kapelløya.

... men mest for de levende

Heldigvis var det store flertallet av gjestene i

Ny-Hellesund levende. På Kapelløya ligger også «Det kongelig privilegerte gjestgiveri». Den eldste delen av gjestgiveriet er bygget allerede på 1700-tallet. Når jeg står utenfor, prøver jeg å se for meg en livat kveld der inne. Det ble snakket hollandsk, engelsk og kanskje litt tysk. Og jeg vedder på at det ble drukket genever, i mengder. En herlig uvane hollenderne brakte med seg og som har hengt ved sørlendinger siden. Kun til medisinsk bruk, selvsagt.

Folketallet i Ny-Hellesund var på sitt høyeste i 1865, med 225 innbyggere. Fra slutten av 1870-tallet begynte dampskipene å utkonkurrere seilskipene, med alt det betød for uthavnene. Et bedre utbygd nett av fyr og lykter gjorde at mange ikke lenger benyttet seg av natthavn. Likevel bodde det fremdeles over 100 mennesker i Ny-Hellesund i 1950. Men da både skole, butikk, losstasjon og tollstasjon ble lagt ned omtrent samtidig, på 1960-tallet, begynte folketallet å synke for alvor.

Det er fremdeles noen ganske få fastboende i Ny-Hellesund, men i dag er de fleste eien-

dommene til fritidsbruk. Likevel kan historien fremdeles leses, i alt fra hus til fortøyningsfester.

Om sørlendinger og uthavner

Den tyske naturvitenskapsmannen Leopold von Buch (1774–1853) fikk i 1808 et ufrivillig opphold i Ny-Hellesund, på grunn av Napoleonskrigen og trefninger langs kysten. Han skrev dagbok fra oppholdet og beskrev innbyggerne som tenksomme og rolige. Sørlendingene har med andre ord ikke forandret seg nevneverdig gjennom århundrene. Dette har ikke noe med genever å gjøre, det er bare slik vi er.

Uansett, vi liker besøk, fra både inn- og utland. Ny-Hellesund er fredet som kulturmiljø og har derfor en helt spesiell status, men de andre uthavnene langs kysten i Agder er definitivt også verdt et besøk. Blæretang har de sikkert, om du skulle føle for å bråke litt ekstra.

KILDER

Forskrift om fredning av Ny-Hellesund kulturmiljø
Forslag til forvaltningsplan Ny-Hellesund

FAKTA

Bygdøy kulturmiljø

Fredet i 2012

Kommune: Oslo

Fylke: Oslo

Veien tilbake til Bygdøy

PÅ EN FRODIG HALVØY PÅ VESTKANTEN I OSLO HAR KONGER OG DRONNINGER KOMMET OG GÅTT SIDEN MIDDELALDEREN. NÅ ER GARTNERIET PÅ BYGDØ KONGSGÅRD SATT I STAND FOR NYE GENERASJONER BYBOERE SOM VIL DYRKE NYTTEVEKSTENE SELV.

TEKST *Susanne Hedemann Hiorth, Riksantikvaren*
 FOTO *Trond A. Isaksen, Riksantikvaren*

For en innfødt Osloboer er en årlig tur ut på Bygdøy obligatorisk. Her har jeg lekt som barn under skulpturen Large Arch, funnet blåveis og sett kong Olav gå smilende forbi min intetanende mormor og lillesøster på tur.

Lite visste jeg den gangen at vi var i Kongeskogen, en del av kulturmiljøet på Bygdøy som har vært fredet siden 2012.

Én meters avstand

Nå er bussen til Bygdøy halvfull. Det er sommeren 2020, og annet hvert sete er tomt. Hadde jeg vært et par århundrer tidligere ute, kunne jeg ankommet til hest. Langs sjøen på Drammensveien og ikke den nyere Bygdøy allé, der 30-bussen dunderer forbi Frogner kirke. Mer sannsynlig ville jeg tatt båt. Øya innerst i Oslofjorden ble landfast først på 1800-tallet.

I middelalderen ble Bygdøy eid av klosteret på Hovedøya og tidvis av kongemakten. Etter reformasjonen i 1537 ble Bygdøy underlagt Akershus slott, som krongods og ladegård eller forsyningsgård. Navnet var lenge Ladegaardsøen.

Kongens gård

Halvøya har stadig et landlig preg når bussen svinger inn mellom de grønne jordene. Jeg går av på Bygdø Kongsgård. Her står hovedhuset fra 1733, sommerbolig for det norske kongeparet siden 1905.

Fra tunet fører gangveien til lystslottet Oscarshall ved Frognerkilen. Og til et rødt trehus, Rohdeløkken, Bygdøys eldste serveringssted i drift.

Gjenbruk og landbruk

Marianne Leisner står i et bed med valmuer og

↑ *I drivhuset på gartneriet ved Bygdø Kongsgård ligger en kafé som er åpen i helgene. Her inne vokser drueplantene rett opp fra bakken.*

→ *Lystslottet Oscarshall ved Frognerkilen sto ferdig i 1852 for Kong Oscar I. Som hans Dronning Joséphine har han også en gate oppkalt etter seg i Homansbyen i Oslo.*

luker. Hun er driftsansvarlig for Gartneriet på kongsgården. Siden 2015 har hun jobbet for å åpne et bynært landbruks-senter her. Det ligger i en skråning på venstre hånd langs bilveien fra byen, før Folkemuseet.

Leisner henter kaffe i gartnerboligen som er restaurert etter alle kunstens regler. Vi slår oss ned i det nye drivhuset. Der inne er en vakker kafé som er åpen i helgene. Vi sitter på grønmalte stoler mens lyset siver inn mellom druerankene på veggene.

– Det er stille her nå, sier Leisner, som har hatt få på jobb i koronatiden. Hun er ansatt av Norsk Folkemuseum, etter mange år som selvstendig landskapsarkitekt og kursholder.

– Vi ser nå en økende interesse for dyrking av mat, økologisk drift og nyttevekster. På 1980- og 90-tallet ble nok dette sett mer på som en aktivitet for spesielt interesserte, sier Leisner med et smil.

Blant aktivitetene Gartneriet tilbyr er kjøkkenhagekurs, pødekurs, pilfletting og et skolehagekurs for lærere. Det er fullbooket ut 2021. Gartneriet brukes også som arbeidstreningsarena for Kirkens Bymisjons prosjekt Unikum.

Sommeren 1814

Det har vært flere ulike drivhus på Bygdøy. Orangeriet på Ladegaardsøens Hovedgaard brant ned etter sprengfyring 20. januar 1814. Seks dager tidligere hadde Danmark mistet Norge til Sverige etter Napoleonskrigene.

23. juni 1814 skrev den danske regenten i Norge, Christian Frederik (1786–1848), i dagboken sin på Bygdøy:

«Denne dag som vanligvis vies folkefornøyelser, ble det også i år; mange folk, især fra de brede lag, var på ferde, og det brant bål hele natten. Hos meg danset folkene, og man søkte således å glemme at dette ikke er tider å more seg i.»

I juni 1814 holdt han statsråd i residensen på Ladegaardsøen tre ganger. Så fikk han påtrefende stormakter på besøk. De aksepterte ikke det norske opprøret mot Sverige.

Den avtroppende regenten gikk snart i «høst-eksil» på kongsgården. 10. oktober sa han fra seg

tronen i hagestuen. 25 stortingsrepresentanter var til stede. Samme kveld seilte Christian Frederik og følget hans ut fra Paradisbukta på Bygdøy.

Folkeparken

Ved Paradisbukta passerer jeg noen henggekøye-telt i trærne når jeg tar turen til badeplassene. Her gikk jeg en gang i tiden barbeint til klippen «Panteren» for å hoppe i sjøen fra 12 meter. Ingen vei tilbake over de ru svabergene i Indre Oslofjord.

Nå, rett før fellesferien i 2020, kan temperaturrene måle seg med land der de dyrker sitroner i hagen.

Orangeriet på Bygdø Kongsgård ble aldri bygget opp igjen. Men da svenske kong Karl Johan (1763–1844) tok over, begynte en storstilt satsning på å gjøre Bygdøy til en folkepark for hovedstaden, tilsvarende Djurgården i Stockholm.

Sønnen Oscar betalte for et drivhus som kunne forsyne Oscarshall med planter. Bernadottene bidro økonomisk på Bygdøy til 1905. Nå blir folkeparken atter rustet opp, som Bygdøy sjøbade innerst mot Bestumkilen, hvor jeg tar en dukkert.

Båt eller trikk

En utfordring for et fredet kulturmiljø er tåleevnen. Bli det plass til alle oss som vil ta turen til Bygdøy i framtiden også?

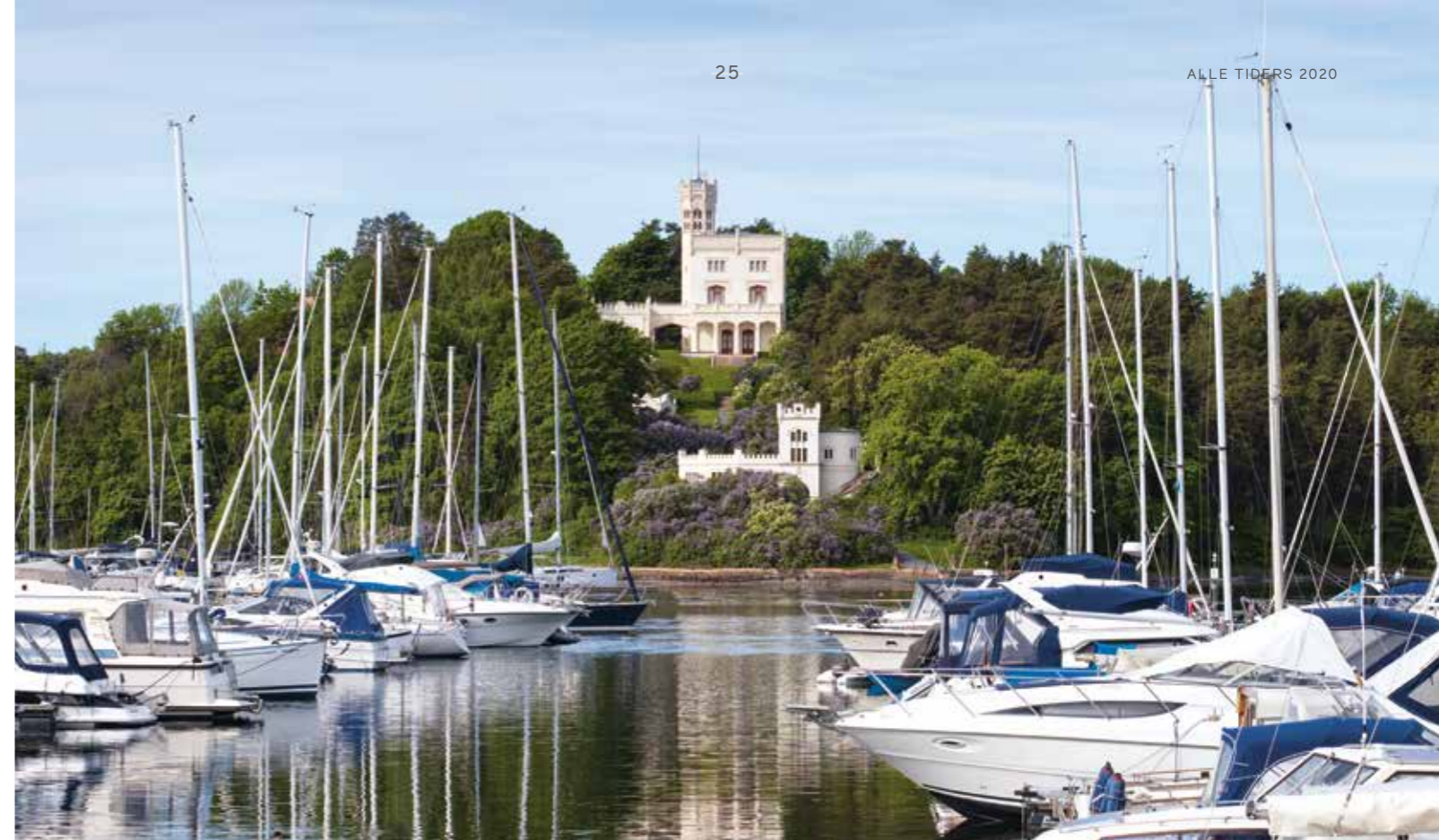
Det går ingen vanlig ruteferje hit lenger, men turistbåter fra Rådhusbrygga. En tidligere plan for atkomsten var en trikketrasé på bro. En trikketur på Oslofjorden hadde gjort seg i varmen nå. Men det er godt at noen steder i byen er som de var. Og at det er mer igjen å oppdage på Bygdøy.

KILDER:

Monica Mørch og Ulf Holmene. «Kong Christian Frederik og Paleet i Christiania og sommerresidensen på Ladegaardsøen» i Jørn Holme (red.). De kom fra alle kanter. Eidsvollsmennene og deres hus. Cappelen Damm 2014

Monica Mørch og Marianne Leisner (red.). Gartneriet. Bygdø Kongsgård. Press 2019

Bygdøy kulturmiljøfredning. Faktaark. Riksantikvaren, 2012

↘ *Kongeskogen på Bygdøy er en del av folkeparken som Kong Karl Johan planla, tilsvarende Djurgården i Stockholm.*

↓ *Gartnerboligen på Bygdø Kongsgård ble som Oscarshall tegnet av Jacob Wilhelm Nordan (1824–1892). Nå er huset restaurert. Det brukes av de ansatte på gartneriet. Fasaden har diagonalt stilt bindingsverk med utmurt, synlig tegl.*

FAKTA

Levanger kulturmiljø

Freda i 2018

Kommune: Levanger

Fylke: Trøndelag

← Levanger sentrum er prega av gamle trehus. Her finn ein både private bustader og næring i bygga.

Levanger – ein historisk og levande by

LEVANGER I TRØNDELAG ER EIT FREDA KULTURMILJØ. DEN VESLE BYEN NORD FOR TRONDHEIM LIGG IDYLLISK TIL, MED NÆR TILKNYTING TIL BÅDE KULTURLANDSKAP OG SJØEN. TREHUSA LIGG TETT I TETT HER, MED TÅRN OG KARNAPP. HER KAN DU GÅ DEG BORT I BAKGARDAR MED TRONGE PASSASJAR OG UTHUS I ALLE MOGLEGE FARGAR OG FASONGAR.

TEKST *Oyvind Aase Fluge, Riksantikvaren*
 FOTO *Trond A. Isaksen, Riksantikvaren*

For dei fleste av oss er historia noko vi opplever på avstand. Vi går på museum, ser på utstillingar eller les om historie og kulturarv i bøker eller på nett. Men, for nokre er kulturarven ein del av kvardagen. Det kan vere eigarar av enkeltstående freda bygg, men det gjeld kanskje spesielt for dei som bur og lever i eitt av dei 12 freda kulturmiljøa i Noreg.

Trehus i haustfargar

Når vi vitjar Levanger er blada på trea blitt gule. Det er haust i 2019, litt mindre enn eitt år sidan byen vart freda som eit kulturmiljø. Hausten i Trøndelag er fantastisk. Det er frostrøyk i lufta og sola står ikkje lenger høgt på himmelen. Levanger, som ligg lågt i terrenget og tett ved fjorden, ser ekstra idyllisk ut i den låge haustsola. Fargane på dei gamle trehusa i sentrum stikk seg godt fram.

– Fredingsprosessen starta i 2008, med at to hus i sentrum skulle rivast, seier byantikvar Tove Nordgaard.

Vi skal lage ein liten film for Riksantikvaren om kulturmiljøet i Levanger, og Tove Nordgaard viser oss rundt i sentrum. Vi går nedover gatene og ser korleis den fargerike trearkitekturen framleis pregar sentrum. Husa er ulike. Det er små uthus, og store påkosta butikklokale, alle i ulike fasongar.

– Rivinga vart vedteken, men det var mange som ønska å ta vare på husa og følte at dette var ei tolegrense som vart overstigen. Når vi skal ta med oss den historiske busetnaden inn framtida er det viktig at alle er med på laget, seier ho.

Ho tek oss med til kommunehuset for å helse på Alf Magnar Reberg. Han sat i kommunestyret då fredingsprosessen gjekk føre seg.

– Då vi fekk fredinga av Levanger, var eg spent. Eg var redd for at vi skulle få presenningar på taka våre og at vi ikkje fekk fornya byen. Men eg tok heldigvis feil. Eigedomane vart kjøpt opp og restaurert tilbake til sin opphavlege utsjånad. Husa var rivingsmodne i mine auge, men det vart gjort ein god innsats og vi fekk midlar til istandsetting frå Riksantikvaren, seier han.

↑ *Trehusa i Levanger er fargerike og fleire har bevart særpreget sitt.*

← *Husa har alle storleikar, store og små.*

I framtida håpar eg at Levanger klarar å ta vare på livet i sentrum. Det har vore litt lekkasje til andre delar av kommunen, men trenden er i ferd med å snu.

Småbyen – typisk norsk

Levanger er ein småby lik veldig mange andre i Noreg. Det er eit lite og kompakt sentrum, der det er nærleik til det meste.

Byutviklingshistoria til Levanger speglar byggeskikk over tid. Byplanen frå 1846 er godt synleg i Levanger også i dag. Dette gjeld særleg gateløpa og den lukka kvartalsstrukturen. Store deler av bygningsmassen frå perioden 1897– 1904 har bevart både struktur, og proporsjonar. Ein del bygningar har blitt moderniserte og ombygde, men ein kan framleis sjå tydelege spor frå det gamle i bybildet.

Bygningane i Levanger har tydeleg variasjon. Dette er karakteristisk for tidsrommet rundt 1900, då industrielt framstilte bygg var i ferd med å erstatte den handverksbaserte byggetradisjonen. Du finn framleis igjen nokre av dei typiske uthusa, og saman med bakgardane seier dei mykje om korleis folk levde. Dei sosiale skilja mellom «Nerbyen» og «Øverbyen» kan framleis lesast i bygningane.

Korleis er det å bu i eit freda kulturmiljø?

Eit kulturmiljø er eit område der kulturminne inngår som del av ein større heilskap eller samanheng. Levanger vart freda som kulturmiljø 9. november 2018. Kulturmiljø kan ein finne i både byar og tettstader, i jordbrukslandskap og i skog og utmark.

Men kva så med dei som bur her, er dei opp-tekne av bevaring? For oss som bur i andre deler av landet er dette kanskje sjølvst. Klart ein skal bevare spor etter historia. Men kva tenkjer dei som bur i Levanger om at byen deira er eit freda kulturmiljø? Det må dei nesten sjølv få svare på. Det er dei som lever liva sine midt i historia.

Julie Vikestad Olsen bur eit av dei gamle trehusa i Levanger. Ho arbeider som lærar og er musikar.

– Eg er stolt over å få bu i ein by som er ein kulturby. Levanger er ein by med trehus, og det å få lov til å bu i eit hus som er ein del av den historia, det synest eg er veldig stas. Eg kjenner litt ærefrykt over å bu her, seier ho.

Sjølv om Levanger er vakker i haustsola, så er ikkje det i seg sjølv nok til å halde ein by som Levanger i live. Byen må også brukast.

Julie seier det tydeleg. Det må vere liv i sentrum.

– I framtida håpar eg at Levanger klarar å ta vare på livet i sentrum. Det har vore litt lekkasje til andre delar av kommunen, men trenden er i ferd med å snu. Det handlar mykje om å få dei lokale kreftene til å ta tak, men ein treng også litt drahjelp frå øvre hold, seier Julie.

Kulturminne og næringsdrift

Lenger ned i gata driv Elisabeth Woll Ben Riala og ektemannen Galleri Fenka. Galleriet held til i eit gammalt murhus, og ligg langs hovudgata som strekk seg gjennom sentrum.

– Galleri Fenka er slengord for fengsel, og det fortel historia til huset vårt. Då vi kjøpte huset så var ikkje Levanger freda, men vi pussa likevel opp huset slik som det hadde vore tidlegare. Vi var opp-tekne av historia og ønska å halde huset historisk.

Elisabeth og mannen er næringsdrivande. Galleriet har hatt fleire nasjonale og lokale kunstnarar i lokalene sine dei siste åra. Blant anna Pushwagner og Øystein Dolmen. På spørsmål om korleis det er å drive næring svarar Elisabeth:

– Det har sine utfordringar, men eg trur at Levanger kan utvikle seg til ein plass der det er godt å bu i tillegg til at det er grunnlag for å drive næring.

For Riksantikvaren er bruk den beste forma for vern. Det bur ikkje folk på museum, men det gjer det i Levanger.

Struves meridianbue – en annerledes verdensarv

DEN TILHØRER NORGE, SVERIGE, FINLAND, RUSSLAND, ESTLAND, LATVIA, LITAUEN, HVITERUSSLAND, MOLDOVA OG UKRAINA.

av Gerd Johanne Valen, verdensarvkoordinator

Det er fuktig og kaldt. Vadmelsbuksen klistrer seg våt og tung om lårene til Fredrik L. Klouman. Å løfte føttene er som å ha lodd rundt anklene. Blikket er festet på hver stein, skritt for skritt på vei oppover. Det gjelder å ikke gli. Det er tredje gang de forsøker å få gode observasjoner og målinger fra Jedki (Seilandstuva), den høyeste fjelltoppen på øya Seiland. Dagen startet optimistisk, luften var disig med gløtt av solskinn, men etter 300 høydemeter kom tåken kald og våt og omsluttet følget. De fortsetter, men høyere oppe kommer regnet. Nå er de på det smaleste området av øya Seiland. Her hvor to fjorder møtes. Landskapet er goldt og ugjestmildt som om breene nettopp har sluppet taket. Regnet er blitt til snøslaps.

Klouman er glad for at teodolitten, måleinstrumentet, er trygt forvart på bærerens rygg. For også denne gang får de ikke utrettet oppgavene. De må snu og gå ned den bratte skrenten. Sterk vind fra sør-sørvest, sludd og tåke er ikke et godt utgangspunkt for observasjoner og vinkelmålinger med repetisjoner fra Jedki til Håja, til Tyven og til Fuglenes. Teodolitten krever stabile vindforhold og god sikt. Nøyaktige målinger og repetisjoner er viktig slik at professor Struve skal oppnå en eksakt lengde på meridianbuen i Norge og kunne beregne hvor flattrykt jorda var ved polene.

Omfattende oppmålingsarbeid

I 1844 kom Norge med i den russisk-skandinaviske oppmålingen av meridianbuen fra Svartehavet til Hammerfest. Meridianbuen følger en lengdegrad

← Landmålere ved Lodiken, Kautokeino. Foto: Kartverkets samling

FAKTA Norske verdensarvsteder

- Norge har åtte steder på UNESCOs liste over verdens kultur- og naturarv:
- Bergkunsten i Alta
  - Bryggen i Bergen
  - Rjukan-Notodden industriarv
  - Røros bergstad og Cirkumferensen
  - Struves meridianbue
  - Urnes stavkirke
  - Vegaøyen
  - Vestnorsk fjordlandskap

→ Struves meridianbue ble målt ved hjelp av en gradmålingsrekke fra Ismail ved Svartehavet til Fuglenes i Hammerfest. Gradmålingsrekken ble formet som en kjede av trekanter med 20–40 km lange sider.

→ Fredrik L. Klouman. Foto: Oslo Museum

→ → Friedrich Georg Wilhelm Struve. Foto: Petr Borel, Public domain, via Wikimedia Commons

→ → Christopher Hansteen. Foto: Riksantikvarens portrettarkiv

← Meridianstøtten på Fugleneset i Hammerfest, november 2020. Dette er det nordligste punktet på meridianbuen. Foto: Gerd Hagen

→

De norske målepunktene

1. Meridianstøtten i Hammerfest (70°40'12"N 23°39'48"Ø)
2. Fjelltoppen Lille-Raipas (Unna Ráipásas) i Alta (69°56'19"N 23°21'37"Ø)
3. Fjelltoppen Luvddiidčohkka (Lodiken) i Kautokeino (69°39'52"N 23°36'08"Ø)
4. Fjelltoppen Bealjšávárri/Muvravárri i Kautokeino (69°01'43"N 23°18'19"Ø)

fra Nordpolen til Sørpolen og inngår i Jordens koordinatsystem. Arbeidet startet i 1816 og varte i nesten 40 år. Det var tysk-russiske astronom og geodet Friedrich Georg Wilhelm Struve (1793–1864) som tok initiativet og ledet denne omfattende oppmålingen. I de første årene var det områder på Baltikum som ble målt før de beveget seg nordover i dagens Finland og sørover i Ukraina. Prosjektet ble støttet av monarkene i Russland og i Skandinavia. Gode kart og felles måleenheter var også viktige for nasjonalstatene. En annen sentral person i oppmålingen var offiser Carl Tenner. Han hadde ansvaret for oppmålingsarbeidet i Litauen, Moldova og Ukraina. Struve hadde ansvaret for Baltikum og Finland. I Sverige og i Norge var det astronomene Nils Haqvin Selander og Christopher Hansteen som hadde ansvaret for oppmålingene.

Prinsippet for oppmålingsmetoden baserte seg på at dersom man kjenner lengden på en av sidene og to av vinklene i en trekant kan man regne ut lengden på de andre sidene. Gradmålingene formet en kjede av trekkanter med sider som var på 20–24 km. 258 trekkanter ble eta-

blert og disse hadde 265 endepunkter. I disse 265 punktene sammen med 60 hjelpepunkter ble det målt vinkler. Metoden kalles triangulering. Det ble målt noen få korte avstander, basislinjer i terrenget som ble knyttet til et ekspansjonsnett. Deretter ble meridianbuens totale lengde beregnet. I tillegg utførte de astronomiske målinger i 13 av punktene for å bestemme meridianbuens lengde i grader.

Viktig bidrag for kart og navigering

Resultatene ble publisert i to store bind i 1857 og i 1860. Målingene viste at en bue tilsvarende en meridiangrad er 359 meter større ved Fuglenes enn ved Svartehavet. Resultatet av oppmålingsarbeidet ga også grunnlag for å beregne jordas ekvatorradius. Nøyaktighet og presisjon i oppmålingen er fremdeles imponerende, det viser kontrollmålinger foretatt i ettertid med GPS.

Struves meridianbue er den lengste gradmålingsrekken som er målt. Den ga et godt grunnlag for å regne ut jordas størrelse og form. Det ble et viktig bidrag for kart og navigering. Og ikke minst for statenes kunnskap om egne territoriale grenser. Samtidig var det et viktig steg for forskning om

FAKTA

Struves meridianbue

Struves meridianbue var den første storskalerte, vitenskapelige oppmålingen i Europa.

Den ble gjennomført 1816–1855 under ledelse av Friedrich Georg Wilhelm Struve.

Meridianbuen ble målt ved hjelp av triangulering. Det ble målt vinkler kalt gradmålinger.

Gradmålinger danner en kjede av trekkanter som strekker seg fra Svartehavet til Hammerfest.

Den går gjennom ti land.

15 målepunkter i ligger i Finnmark, fire av disse er valgt til å representere verdensarven.

Struves meridianbue ble innskrevet på UNESCOs verdensarvliste i 2005.

jorda og utvikling av faget geodesi. De fleste land i Vest-Europa har benyttet disse dataene til kart og oppmålinger fram til satellitt-teknologien overtok.

Lite ante Fredrik Klouman da han returnerte fra Finnmark i 1847 at arbeidet han var med på skulle bli verdensarv 158 år senere. Trolig dreide hans tanker seg om å komme hjem og hvordan de skulle få til å etablere en basislinje i Alta. Basislinjen her var en fysisk oppmålt linje mellom punkt A og B i trekanten. Han hadde sett ut to områder som kunne egne seg. Men først måtte han til observatoriet i Pulkova utenfor St. Petersburg for å få opplæring i metoden av selveste Struve. I 1850 var han og astronom Georg Lindhagen tilbake i Finnmark. Ekspansjonsnettet med basismåling og astronomiske observasjoner fra endepunktet i meridianbuen ble utført.

Verdensarv gjennom ti land

Etter flere års samarbeid mellom geodesimiljøet i de 10 landene som den 2822 km lange meridianbuen går gjennom, kom Struves meridianbue inn på Unescos verdensarvliste i 2005. I Norge ble fire punkter valgt ut til å

representere denne verdensarven. Det er endepunktet Meridianstøtten i Hammerfest, hvor de astronomiske observasjonene ble utført. Det er Lille Raipas i Alta som representerer oppmålingen av ekspansjonsnettet. Dette nettet treffer punktene Lodiken og Nuphealás i gradmålingsrekken. Lodiken i Kautokeino er det tredje punktet på listen, mens Muvravárri/ Bealjšávárri er det fjerde punktet. Dette punktet ble valgt ut av den svenske astronomen Selander for å føre gradmålingsrekken videre sørover.

Det sier seg selv at en verdensarv som er plassert i tre vertskommuner og tilhører 10 nasjoner byr på utfordringer når det gjelder forvaltning, forskning og formidling. Hvordan blir alle objektene som er materielle uttrykk av de framstående verdiene til denne verdensarven ivaretatt? Er siktlinjer mellom alle de 265 punktene noe vi skal jobbe for å ivareta? Hvordan ta vare på alle punktene i Norge som er intakte, bør de fredes? Hvordan formidle oppmålingsarbeidet på en av de tre fjelltoppene som er verdensarv? Disse spørsmålene jobber vi med i fellesskap for å kunne ta vare på denne spesielle verdensarven.

← Inngangspartiet ser ut akkurat som det gjorde i 1926, og leder inn til en foaje som minner om et egyptisk gravkammer. Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

↑ Foajeens forsiktede smak av gravkammer gjør at opplevelsen med å komme inn i kinosalen blir enda større. Foto: Frogner Kino / Matias Armand Jordal

Drømmefabrikken

NORGES ENESTE ATMOSFÆRISKE KINO, ER GJENSKAPT TIL MINSTE DETALJ, OG FRAMSTÅR SOM EN UNIK «DRØMMEFABRIKK» ANNO 1926.

av Bjarne Rosjø, frilansjournalist

– Jeg er en romantiker, og det var som et stikk i hjertet da jeg hørte at gamle Frogner kino stod i fare for å bli parkeringshus eller lavpris-butikk. Min neste tanke var at denne kinoen burde tilbakeføres og fremstå slik den var på åpningen, forteller Jan Vardøen.

Og slik ble det. Jan Vardøen – som allerede var kjent som restauranteier, musiker, film-regissør og forfatter – slo til da Frogner kino i Oslo ble lagt ut for salg i mai 2017. I oktober 2019 gjenåpnet kinoen, etter en tilbakeføring som var blitt mye mer vanskelig enn antatt. I dag ser kinoen ut akkurat som den gjorde på åpningsdagen i 1926. Men overflaten bedrar: Kinoen har fått topp moderne brannsikring, rømningsveier, ventilasjon og teknisk utstyr, men du ser det ikke.

Tidens beste krefter

Frogner kino ble påbegynt i 1922 som et privat prosjekt, men Oslo Kinematografer overtok mens den var under oppføring. Tidens beste krefter ble engasjert for å gjøre kinoen til en «drømmefabrikk» i pakt med tidsånden. Arkitekten Lars Backer, selve pioneren innen funkis-arkitekturen i Norge, tegnet kinosalens unike interiør. Veggene ble prydet med billedhuggeren Per Krohgs friser. Maleren Axel Revold dekorerte fondveggen med en skyformasjon som også fungerte som lerret, og taket var en nattehimmel med påmalte stjerner.

Interiøret var blitt endret en rekke ganger da Oslo Kinematografer solgte kinoen til private i 2004. De nye eierne tenkte på å bygge om lokalene til butikk eller parkeringshus, men

→ *Kafeen Punchebollen er oppkalt etter en villa som lå der kinoens inngang er i dag. Da håndverkerne rev en vegg under tilbakeføringen, fant de den originale tapeten som nå har gjenoppstått.*

Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

← *Resultatet til slutt ble enda finere enn jeg klarte å tenke meg, oppsummerer Jan Vardøen.*

Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

Jeg er en romantiker, og det var som et stikk i hjertet da jeg hørte at gamle Frogner kino stod i fare for å bli parkeringshus eller lavprisbutikk.

Byantikvaren grep inn og regulerte kinoen til bevaring og kulturformål. Deretter ble kinoen brukt til blant annet testfilmkino for lydprøver.

Kinoen illuderer et uterom

På Frogner kommer publikum nå først inn i en foaje som minner om et egyptisk gravkammer, før de går videre inn i kinosalen som illuderer en vakker bakgård under åpen himmel.

– Lars Backers visjon var å skape det som kalles en atmosfærisk kino. Det vil si at kinosalen danner en illusjon av et uterom med elementer fra antikken, forteller seniorrådgiver Kaare Stang hos Riksantikvaren.

– Jan Vardøen og hans medarbeidere fortjener honnør for at de har tilbakeført Frogner kino på en så tidsriktig og fremragende måte. I dag er det virkelig en stor opplevelse å komme dit, kommenterer Stang.

– Å rive er en kunst!

Kinosjef Tove Kampestuen er lykkelig over resultatet, men husker også de tunge takene underveis.

– Men vi var så heldige at vi blant annet fikk engasjert fire kurdere som hadde flyktet fra krigen i Syria, og de kjente til alle håndverksteknikkene som ble brukt for 100 år siden. De var dessuten veldig flinke til å rive, for det er faktisk en kunst! Det var for eksempel takket være dem at vi fant igjen en gammel tapet bak en vegg, og den er nå gjenskapt i kafeen, tilføyer Kampestuen.

Gammelt, nytt – og kvalitet

Repertoaret på Frogner kino er en gjennomtenkt blanding av nye filmer og vintage-filmer av den sorten mange har hørt om men nesten ingen har sett – i alle fall ikke på kino.

– Når det gjelder de gamle filmene, hadde vi for eksempel veldig godt besøk da vi satte opp klassiske Casablanca fra 1942. Det blir noe helt annet å se Ingrid Bergman på det store lerretet enn på en liten tv-skjerm hjemme i stua, forteller programsjefen Matias Armand Jordal.

Kinopublikummet møtte mannsterkt opp også da Frogner-kinoen viste Gentlemen Prefer Blondes fra 1953, med selveste Marilyn Monroe i en hovedrolle. Alle har hørt om denne filmen fra Hollywoods gullalder, men nesten ingen hadde sett den.

– De nye og de gamle filmene skal ha et fellestrekk, og det er at vi satser på kvalitet uten å bli jålete. Du kan gå på kino fordi du vil bli underholdt, eller fordi du vil tenke etterpå. Vi ser kvaliteten i begge de verdiene, understreker Jordal.

Kinoen ble enda finere

Da Jan Vardøen kjøpte Frogner kino, så han for sitt indre øye hvor fint det kom til å bli.

– Men under rivingen dukket det stadig opp nye og fine ting som vi brukte i tilbakeføringen. Dermed ble resultatet til slutt enda finere enn jeg klarte å tenke meg, oppsummerer Vardøen.

Tilbakeføringen er støttet av blant annet Fortidsminneforeningen, Sparebankstiftelsen, Stiftelsen UNI, Byantikvaren i Oslo kommune, Bergesen-stiftelsen, Norsk kulturråd, Norsk kulturminnefond og Eckbos legat.

Nytt liv i ysteri fra 1919

SNERTINGDAL YSTERI ER BYGDAS OG KOMMUNENS NYE STOLTHET, MEN DET ER IKKE LENGE SIDEN DEN NEDSLITTE BYGNINGEN BARE HUSET RESTENE ETTER ET FORLATT TRAKTORVERKSTED. MED HULL I TAKET.

TEKST *Bjarne Rosjø, frilansjournalist*
FOTO *Snertingdal ysteri*

Da Torill Sogn Haug i 2011 arvet en svær industribygning som hadde stått tom siden 1985, mente mange at «kjerringa måtte være gæren» som ikke rev hele greia. Men Sogn Haug ser muligheter der andre ser problemer, og den evnen har hun hatt god bruk for under restaureringen.

– Bygningen så ut som et spøkeshus da jeg arvet den. Men jeg har alltid likt å skape og ta vare på ting, og i tillegg er jeg interiørarkitekt og brenner for bygningsvern. Derfor så jeg for meg hvor fint dette kunne bli, forteller Torill Sogn Haug.

Industribygningen midt i Snertingdal ble opprinnelig bygd som ysteri i 1919, men ysteriet ble nedlagt i 1973 og etterfulgt av et traktorverksted som slet hardt på bygningen. For å gjøre en lang historie kort: I 2018 begynte Torill Sogn Haug å restaurere bygningen som ysteri. I dag har Snertingdal fått både kafé og et topp moderne

ysteri i de stemningsfulle lokalene, med EFTA-lisens til å selge ost i både inn- og utland. Både Norges forskningsråd, Nofima, Riksantikvaren, Kulturminnefondet, Innlandet fylkeskommune og Gjøvik kommune har støttet prosjektet.

– Vi har tatt opp igjen produksjonen av de fire ostene som ble lagd her opprinnelig: En gouda, en nøkkelost, en blåmuggost som er hovedosten vår, og en pultost. Litt lenger fram skal vi også lage ostekake basert på ostemasse, en trøffelost, og litt sånn forskjellig, forteller Sogn Haug.

– Vi har tatt vare på bygget så godt som mulig, men vi måtte gjøre mange grep for å tilfredsstille moderne krav til matproduksjon. Hyllene i modningsrommet i kjelleren er lagd på gamlemåten av furuplank med antibakterielle egenskaper, men vi måtte for eksempel legge epoxy på gulvet i produksjonshallen istedenfor å ta vare på de gamle flisene. Det største problemet i dag er at vi sliter med en veldig dyr løsning for utslippene fra ysteriet. Men vi skal nok klare det også! forteller hun.

Torill Sogn Haug

Deler av det gamle interiøret er tatt vare på så godt som mulig.

Ysteriet produserer fire opprinnelige oster og har planer om flere.

Snertingdal ysteri har gått fra å være spøkeshus til bygdas stolthet.

Et topp moderne ysteri har tatt plass i det som var et nedslitt traktorverksted for få år siden.

Gjenbruk – ta klimaregningen nå

TALLENE PEKER ALLE I SAMME RETNING. GJENBRUK OG ENERGIEFFEKTIVISERING AV EKSISTERENDE BYGNINGER ER BEDRE FOR KLIMAET ENN Å BYGGE NYTT.

TEKST *riksantikvar Hanna Geiran*
FOTO *Trond A. Isaksen, Riksantikvaren*

Stor kartlegging

På oppdrag fra Riksantikvaren har SINTEF kartlagt dagens kunnskap om hvordan rehabilitering og gjenbruk av eksisterende bygninger belaster klimaet. Dette innebar en systematisk gjennomgang av publikasjoner om livssyklusanalyser av eksisterende bygninger, både i Norge og internasjonalt, og en kvantitativ analyse av 12 norske og 11 internasjonale casestudier. Sluttresultatet er den bredeste sammenstillingen av denne typen forskning vi kjenner til. Og resultatene taler for at vi bør bli langt bedre på gjenbruk av bygninger, finne kreative og gode løsninger for transformasjon, og være innovative på energieffektivisering.

Se hele regnestykket

Dagens bygningsmasse har allerede tatt klimabelastningen. Selv om nye hus bygges miljøvennlige og energieffektive, må utslipp ved riving og håndtering av avfall, transport og materialproduksjon til nybyggingen, tas med i det totale klimagassregnskapet. Først da får vi det samlede bildet av kostnader og gevinster, både for økonomi og klima. Ser vi ikke hele regnestykket, risikerer vi å gjøre alvorlige feilslutninger når vi sammenlikner nybygg med gjenbruk.

Gjenbruk og transformasjon

I tråd med Parisavtalen og FNs bærekraftsmål skal Norge bli et lavutslippssamfunn innen 2050. Det betyr at vi må kutte kraftig i klimagassutslippene de neste 30 årene.

Aktivitet knyttet til byggevirksomhet bidrar til en betydelig del av de årlige klimagassutslippene i Norge. Forskningsresultatene viser

oss at det i et 30 års perspektiv nesten alltid er bedre å bevare og rehabilitere enn å bygge nytt. Det er viktig, når vi vet at klimagassutslipp må ned raskt. Det pekes ofte på at nye bygg er mer klimavennlige fordi man bruker mindre strøm til oppvarming. Tallene fra Sintef viser at rehabilitering i de fleste tilfeller utkonkurrerer moderne energieffektive bygg, om man har en tidshorisont mot 2050. Alt avhengig av bygningen, både den gamle og nye, vil det ta fra 10 til 80 år før et nybygg vil være mer klimavennlig enn det gamle.

Dette betyr, kort sagt, at vi ikke kan bygge oss ut av klimakrisa. Klimagassutslippene fra selve byggefasen er så store at det tar flere tiår å utligne dem med lavere energibruk. Vi i kulturminneforvaltningen, både sentralt og ute i fylkene, vil bidra. Vår erfaring med å finne gode løsninger for energieffektivisering og oppgradering, slik at bygningene dekker behovet til gamle eller nye brukere, byr vi veldig gjerne på. Sammen med kløktige og kreative fagfolk i byggenæringen vil vi kunne utnytte potensialet som ligger i hus som allerede er bygget. Kulturmiljøforvaltningen har lang trening i å finne løsninger uten at bygningers særpreg og historie går tapt.

Vinn vinn-situasjon

Og så, til det aller beste, klimabelastningen er på ingen måte den eneste gevinsten ved gjenbruk. Vi har ennå ikke begynt å snakke om verdiene vi får med på kjøpet, slik som kulturhistoriske og arkitektoniske verdier og variert bebyggelse med særpreg.

Det er mye å vinne på hvordan vi forbedrer den bygningsmassen vi allerede har, også der vi

Vestlia Borettslag i Trondheim er bygget på 70-tallet. På oppdrag fra boligbyggelaget TOBB gjorde SINTEF en undersøkelse om hvilke muligheter for energiøkonomisering de hadde i de gamle boligblokkene. Undersøkelsen viste at både enklere og mer omfattende tiltak ville gi en nedgang

i energibruken. De mer omfattende tiltakene ville gi best effekt på lengere sikt. Undersøkelsen belyser en problemstilling som nok kjennetegner mange borettslag. De mest kostbare investeringene betaler seg først etter mange år. Det kan være en barriere for å gjøre boligmassen mer bærekraftig.

ikke vurderer nybygg eller transformasjon. Den eksisterende bygningsmassen kan ofte energi-effektiviseres. I dag er oppgraderingstakten lav, med rundt 1–1,4 prosent i Norge. Her har vi mye å hente på å oppgradere de bygningene vi allerede har.

Levbare byer

Bærekraft handler om mer enn bare klima. Gjenbruk av bygninger kan bidra til bærekraft i et større perspektiv. I sommer fikk vi en ny stortingsmelding på kulturmiljøfeltet, Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold. Her skrives det om hvordan by- og stedsutvikling er en del av løsningen for en bærekraftig utvikling. FNs bærekraftsmål nr. 11, Bærekraftige byer og samfunn, handler om å gjøre byer og bosettinger inkluderende, trygge, motstandsdyktige og bærekraftige, og delmål 11.4 maner til styrket innsats for å verne og sikre kulturarven og naturarven.

Stortingsmeldingen viser til levbare byer. En stor del av framtidens bygningsmasse er allerede bygget. Denne bygningsmassen gir oss byer der vi trives og kan identifisere oss med historien til stedene vi bor og arbeider. Når vi i tillegg vet at gjenbruk og energieffektivisering av eksisterende bygninger, utgjør viktige bidrag til klimaregnskapet, er det ikke lenger så mye å lure på.

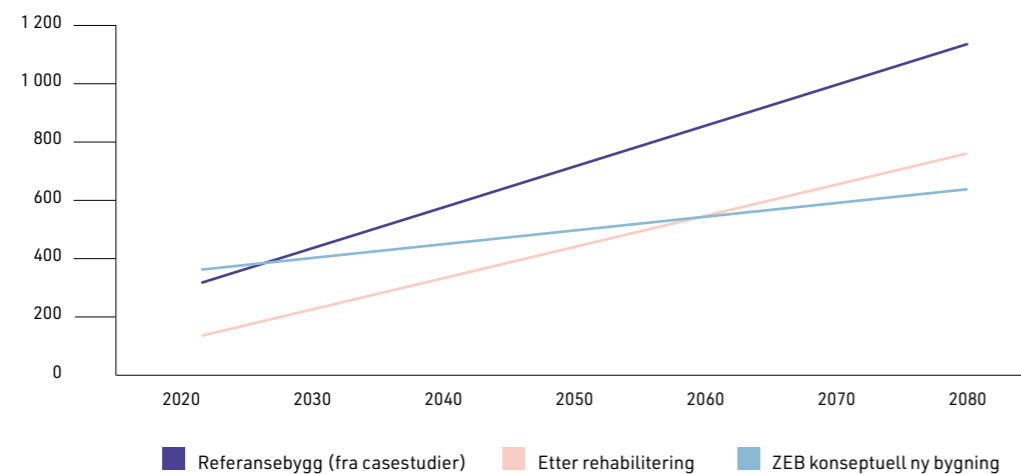
Gjenbruk er framtida

Som riksantikvar mener jeg det er viktig å peke på at eksisterende bygninger, både gamle og ikke fullt så gamle, kan rehabiliteres og oppgraderes på måter som både er bra for klimaet og ivaretar kulturhistoriske verdier. I tillegg kan oppgraderinger og regelmessige vedlikehold redusere klimagassutslippene fra eksisterende bygninger, fordi vi reduserer behovet for nye aktivitet og materialer som gir økte utslipp. Paletten over energisparende tiltak er stor og bør brukes. Alt fra små bolighus til borettslag og kontorbygg kan gjøres mer klimavennlige. Selv enkle tiltak, som å utbedre trekkfulle dører og vinduer, kan gi miljøgevinst. Alle kan ikke gjøre alt, men alle kan gjøre noe.

Som arkitekt blir jeg glad av å se interessen i arkitektstanden for klimavennlige løsninger. Det er stadig flere eksempler på at ny bruk av eksisterende bygg blir flotte prosjekter som både skaper begeistring, og bidrar til at byene våre beholder sitt særpreg. Slike prosjekter bør inspirere offentlige og private eiendomsaktører til å gjenbruke det vi har. Særlig nå som vi vet enda mer om de gode grunnene.

En kortere versjon av denne kronikken ble første gang publisert på Dagbladet.no, 3. desember 2020.

TOTALT KLIMAGASSUTSLIPP OVER 60 ÅR

Gjennomsnitt av klimagassutslippresultater fra norske casestudier (i kg CO₂/m²/år) for utslipp fra materialbruk (fase A1–A3) og energibruk i drift (fase B6). «Referansebygg (fra casestudier)» angir det gjennomsnittlige klimagassutslippet for referansebyggene og «Etter rehabilitering» angir det gjennomsnittlige klimagassutslippet for de eksisterende bygningene etter rehabilitering fra de 12 casestudiene i Norge. «ZEB konseptuell ny bygning» er gjennomsnittet for de to konseptuelle casestudiene fra det norske ZEB-senteret, og brukes for å sammenlikne med et nybyggscenario.

↑ Villa Dammen i Moss er en verneverdig enebolig fra 1935. For Villa Dammen førte tiltak for å gjøre huset mer miljøvennlig og energieffektivt, til en 67 prosent reduksjon i det totale klimagassutslippet over 60 år.

→ Powerhouse Kjørbo i Sandvika utenfor Oslo, er verdens første rehabiliterte kontorbygg som produserer mer energi enn det bruker.

→ *Byantikvaren i Bergen sine lokale består av 3 eldre bygningar og eit nyare tilbygg. Lokala er sett i stand med fokus på å vise dei forskjellige stilartane og historia i dei forskjellige bygningane og bygningselementa. Byantikvaren har i dag gode funksjonelle kontorlokale med innslag av gammalt og nytt.*

Gode eksempel på bygningsvern

TRENG DU INSPIRASJON TIL ARBEIDET MED FREDA OG VERNEVERDIGE HUS? RIKSANTIKVAREN HAR LAGA EI DIGITAL EKSEMPELSAMLING, SOM VISAR GODE LØYSINGAR INNAN BYGNINGSVERN.

TEKST *Marita Seim, Riksantikvaren*
 FOTO *Trond A. Isaksen, Riksantikvaren*

Nettsida skal vise gode eksempel innan ulike tematikkar i bygningsvernet, som verktøy for forvaltinga og inspirasjon for folk flest. Her vil ein finne eksempel frå heile landet på framifrå arbeid og løysingar. Her kan tilsette i forvaltinga og huseigarar finne mellom anna gode eksempel på universell utforming, rekonstruksjon, ny bruk, transformasjon og god istandsetting. Samlinga blir lansert i slutten av 2020 og blir kontinuerleg utvida med nye eksempel og kategoriar.

Besøk nettsida eksemplarsamling.ra.no

FAKTA

Tilskott til kulturminne

Eigarar av freda bygningar og anlegg, og verneverdige skip, kan søke om støtte til istandsetting og sikring av kulturminne. For freda kulturminne skal ein i dei fleste tilfelle søke om støtte hjå fylkeskommunen. I tillegg finst det ei rekke andre støtteordningar for dei som eig eller forvaltar verneverdige kulturminne. Du finn meir informasjon på nettsidene til Riksantikvaren: riksantikvaren.no/tilskudd

↑ *Tinden handelsstad i Oksnes kommune, Nordland. Tinden har sidan 2005 vorte sett i stand.*

→ *Dokumentasjonssenteret og kaféen formidlar historia med oppslag og bilete i lokalet. Klappborda er laga som kopiar frå rorbuene ved handelsstaden og eldre bruksgjenstandar er nytta som dekorasjonar.*

← Sara var smedlærling på Hjerleid, og lærte å vedlikeholde og benytte seg av de verktøyene hun trenger i egen smie.
Foto: Even Hansen

Kulturminnevernet trenger flere kompetente håndverkere

KULTURMINNEVERNET TRENGER HÅNDVERKERE MED KOMPETANSE INNEN MANGE FAG, OG TILBUDET TIL DE SOM VIL TA VIDEREUTDANNING ER I DAG GANSKE VARIERT. MEN UTDANNINGSTILBUDET ER ULIKT FORDELT PÅ LANDSBASIS, OG SÆRLIG DE SMÅ HÅNDVERKSFAGENE ER TIL DELS DÅRLIG DEKKET.

av Bjarne Rosjø, frilansjournalist

– Etterutdanningstilbudet for tømrere og de andre store håndverksfagene er ganske bra i dag, sier seniorrådgiver Glenn Terje Løken i Riksantikvarens kulturminneavdeling.

Riksantikvarens fagkoordinator Harald Ibenholt, som har jobbet i mange år med bygningsvernrådgivning, er enig i at videreutdanningstilbudet til dels er ganske bra innen de store håndverksfagene.

– Men dette gjelder mest i Sør-Norge. Vi kunne ønsket at også flere fagskoler lenger nord kunne tilbudt denne typen utdanning. Dessuten mangler vi en videreutdanning innen en del små fag som er helt avgjørende når man skal restaurere eldre bygg, forteller Ibenholt.

– Vi står blant annet foran en ganske stor runde med restaurering og istandsetting av blyglassvinduer og glassmalerier i mange kirker

som ble bygd på slutten av 1800-tallet, og her vil det bli etterspørsel etter arbeidskraft. Kirkene vil også trenge dekorasjonsmalere, konservatorer, møbeltapetsere og så videre, tilføyer han.

Stor interesse i forvaltningen

Det er ikke bare håndverkerne som ønsker videreutdanning, tilføyer Løken, som i mange år har jobbet som tømrer. I 2016 fulgte han Fagskolen Innlandets bygningsvernstudium, og i dag jobber han i et toårig prosjekt hos Riksantikvaren med å utvikle et faglig forum for bevaring av profane middelalderbygg. Han skal også bistå ved håndverksfaglige spørsmål knyttet til bygninger.

– Det som går igjen i all min kontakt med fylkeskommunene, er et ønske om et større faglig håndverkssamarbeid på tvers av fylkene. Det er

↑ Hjerleid handverksskole på Dovre har utdannings-tilbud i tradisjonshåndverk, også for voksne, på vg1 og vg2-nivå. John Ola er tømrer og tar kurs i dekorasjonsmaling. Foto: Even Hansen

stor interesse for dette i den regionale forvaltningen, og det er stort behov for at vi blir flere som arbeider med dette i årene som kommer, sier Løken.

Varierte utdanningstilbud

Fagskolen Innlandet er en av utdanningsinstitusjonene som i dag tilbyr etterutdanning for de store håndverksfagene, nærmere bestemt innen tømrer-, murer-, trevare- og bygginnredningsfagene. Håndverkere kan fortsette i jobben mens de følger det modulbaserte kurset Innføring i bygningsvern. Fagskolen tilbyr

også et studium i bygningsvern i samarbeid med Vest-Telemark Museum.

Flere eksempler: Fagskolen Vestland fylkeskommune tilbyr et toårig nettbasert studium i Klassisk bygningshåndverk og restaurering. Veia fagskole i Ringsaker tilbyr fagskolestudiet Historiske grøntanlegg, som er en høyere yrkesfaglig utdanning for gartnere og anleggsgartnere.

Utdanningstilbudet finnes også på andre områder. Hjerleid Handverksskole på Dovre tilbyr for eksempel linjer med tradisjonshåndverk allerede på VG1- og VG2-nivåene, mens NTNUs

↑ På kurset i overflateteknikk lærer vg2-elevene tradisjonsmaling, kunnskap som trengs i kulturminnevernet. Her rives blått pigment og eleven stryker opp en fargeprøve. Foto: Even Hansen

↗ Hjerleid har flere lærlingebedrifter i tradisjonshåndverk. Imre er treskjærerlærling og skjærer et skap i dyreornamentikk med 900-tallets jellingstil. Foto: Even Hansen

→ Smedlærer Solve Sand Venås på Hjerleid demonstrerer hvorfor ambolten er smedens viktigste verktøy. Foto: Even Hansen

↑ Studenter ved Fagskolen Innlandet er på Valdresmusea og maler med en linoljemaling de har vært med på å lage selv. Foto: Fagskolen Innlandet

bachelorprogrammer Kulturminneforvaltning og Tradisjonelt bygghåndverk gir både praktisk og teoretisk innføring i fagfeltet.

Tradisjonshåndverk og klimaendringer

Harald Ibenholt tilføyer at de pågående klimaendringene med togradersmålet gjør at vi må legge større vekt på ombygging og rehabilitering, framfor å rive eldre bygninger og bygge nytt isteden. Videre bør vi etterstrebe og øke kunnskapen om «rett material på rett sted». Materialkvalitet og kunnskap om dette emnet vil bidra til lengre varighet på nybygg og reparasjoner, understreker Ibenholt.

Glenn Terje Løken tilføyer at de tradisjonelle håndverksmetodene som brukes i arbeidet med fredede eller verneverdige bygg, også kan komme til nytte ved oppføringen av

moderne bygg. Et vanlig hus som er oppført etter dagens tekniske forskrift (TEK17) består av ca. 90 000 bestanddeler, men Løken har vært med på å bygge et hus som besto av bare ca. 4000 bestanddeler – det meste hylleware.

– Dette ble en bygning med mindre miljøavtrykk enn det som er vanlig for nybygg, og som forhåpentligvis vil komme til å stå mye lenger. Samtidig som det tilfredsstiller alle krav som er definert i byggeforskriftene, mener Løken.

Det generelle rådet fra de to bygningsvernerne er at håndverksbedriftene bør satse mer på å sende sine ansatte på etterutdanning innen bygningsvern.

– Da kommer de nemlig tilbake med kunnskap som kan bidra positivt når det gjelder varighet og miljø ved arbeid også på nybygg, understreker Løken.

Vi bør etterstrebe og øke kunnskapen om «rett material på rett sted». Materialkvalitet og kunnskap om dette emnet vil bidra til lengre varighet på nybygg og reparasjoner.

↑ Vindusrestaurering på Roros bygningsvernssenter. Studenten tilpasser glass til vindusramma, den skal senere kittes og males med linoljemaling. Foto: Fagskolen Innlandet

← Studenter fra Fagskolen Innlandet lesker kalk på Voienvolden i Oslo. På denne samlinga lærte studentene om ulike mortler og mureteknikker. Studiet i bygningsvern startet opp ved Fagskolen Innlandet høsten 2014. Også i 2020 var det venteliste på de 20 plassene skolen tilbyr. Foto: Fagskolen Innlandet

← Den vesle raude hytta står trygt under Storhiller og er i bruk for grunneigarane som skal opp og sjå etter sauene. Hallvard og Dagfinn Hatloy står framføre hytta.

Kulturminne gjer friluftslivet rikare

OM DU GÅR EI HISTORISK VANDRERUTE, FÅR DU IKKJE BERRE MED DEG STORSLÅTT NATUR, MEN ÒG MANGE KULTURMINNE UNDERVEGS. I ÅR HAR DET OPNA TO NYE RUTER: HALLINGSKEIDVEGEN I HARDANGER OG DRIFTAVEGEN GJENNOM VIGLESDALEN I RYFYLKE.

Driftavegen gjennom Viglesdalen

TEKST OG FOTO *Gunvor Haustveit, Riksantikvaren*

Driftavegen gjennom Viglesdalen tar deg med i eit flott landskap, i eit landskap der andre har gått før deg i heile 9 000 år. Og når du går der, gjennom skog, fjell og fossefall, bratte fjell og flate marker, får du med deg kulturminne som gamle bruer, hellerar, hustufter og gravhaugar. Her har det budd folk og fe, og her kan du òg bu på di vandring.

I slutten av september var det offisiell opning av driftavegen. Glade vandrarar møttest på Nes i Årdal i Hjelmeland kommune.

Første del av turen er turen inn til Viglesdalen turisthytte. Vi passerte tre flotte fossar, Sendingsfossen, Hiafossen og Granefossen. Då vi kom fram gjekk vi med hovudlykter ut i landskapet og såg spor etter tufter og gravhaugar. Jernalderen har satt synlege spor, og informasjonsskilt på hyttene langs Driftavegen fortel om spora i landskapet.

Du trenger ikkje gå så langt for å oppleve både vegen, naturen og kulturminna. Men går

du litt lenger, ser du meir. På etappen til Stakken turisthytte går ein forbi, og inn i om du vil, fleire hellerar. Det er ikkje alle som er så enkle å få auga på, men turistforeninga har sett opp skilt på stien. Det gjer noko med deg, når du sitter inne i ein heller som det kanskje har sete jegerar under i tusenvis av år. Jakt og fiske var kanskje i tankane deira, i våre var det kanskje at det blir godt å kome fram til Stakken turisthytte, der det er senger og ikkje steinar ein skal ligge på. På vegen vidare går vi gjennom eit utruleg fjellandskap, Klinkehorten (1010 m.o.h.) Her ligg kampesteinar i alle storleikar strødd utover.

Siste etappen av turen i september gjekk til Nilsebu. Monstermastene var tydelege i landskapet, men det som sette spor i minnet, var den store helleren med den vesle hytta under, Storhiller. Sidan dei fyrste menneska fylgde villreinen opp i fjellet har helleren blitt brukt som driftelege, støl og jaktbu. Arkeologisk museum i Stavanger har gjort undersøkingar der og har funne steinreiskapar som spor etter villreinjegerar for 9 000 år sidan.

→ Over elva Norddøla, mot rastepause på Ossete.

Hallingskeidvegen

TEKST OG FOTO *Lise Evjen, Riksantikvaren*

I Ulvik kommune, innerst i Hardangerfjorden, finner du Osa og Osaflorane. Her er også starten på den historiske vandreruta Hallingskeidvegen.

Vegen har vært brukt av bygdefolk og langveisfarende gjennom mange tusen år, og blir fremdeles brukt i næringa av lokale bønder, selv om fotturistene nå er den største brukergruppa.

I midten av august var det offisiell åpning av Hallingskeidvegen som historisk vandrerute. På Osaflorane hadde Venelaget for Osa-slepa stelt i stand med kaffe, kaker og sveler til de omkring 70–80 fremmøtte. Så var det tid for fjelltur.

Turen mellom Osa og Hallingskeid kan gås begge veier. Du kan starte på Osa og ta den bratteste stigningen først. Turen er regnet som bratt og ekstra krevende enten du går fra Osa eller fra Hallingskeid, og Bergen og Hordaland turlag, og Venelaget har gjort omfattende arbeider med å utbedre stien. Stigningen oppover i fjellsida er tilrettelagt med trapper og steinsatte partier. Det har tidligere gått flere ras på og rundt stien, så det er viktig å sjekke vær- og føreforhold her før du legger ut på tur. Velger du å gå motsatt vei, fra Hallingskeid til Osa, tar du Bergensbanen til Hallingskeid stasjon og overnatter på Hallingskeid turisthytte, uthvilt og klar for de 19 kilometerne til Osa. Er været klart, kan du på vei mot Osa, fra Sverreshogg og ned nyte godt av den fantastiske utsikten mot Ossete og Hardangerfjorden. Hallingskeid turisthytte er selvbetjent og åpen året rundt, mens sesong for selve turen Osa–Hallingskeid er fra juni til oktober.

På åpningsdagen hadde DNT satt opp to turer fra Osa. Den ene gikk til stølen Ossete, 530 meter over havet, den andre helt til Hallingskeid. Vi valgte å bli med på den 4 kilometer lange turen til Ossete, mens en litt sprekere gjeng gikk videre helt til Hallingskeid. Fjellet viste seg fra sin beste side og bød på en sommerdag av de sjeldne – 28 grader da vi gikk fra

Osaflorane. Den første delen av turen til Ossete går langs elva Norddøla og gjennom skog før man kommer til de vanskeligere partiene hvor det kan være bratt og leirete. Legger du inn noen gode hvilepauser her, får du med deg elvebrus, fossefall og utsikten mot Hardangerfjorden.

På stølen Ossete passer det fint å ta en stopp. Den store grønne sletta mellom steile fjellsider huser 6 bygninger og 5–6 gamle tufter. Her var det støling frem til midten av 1970-tallet og beitet var i bruk for sauer og kyr hver vår. Det lille tjernet Ossetetjørni er isblått, klart som glass og byr velvillig på en kjølig dukkert til den som orker. Her endte turen vår denne varme sommerdagen og vi returnerte til Osaflorane. For den som skal videre til Hallingskeid, starter den bratte stigningen mot Sverreshogg her på Osaflorane.

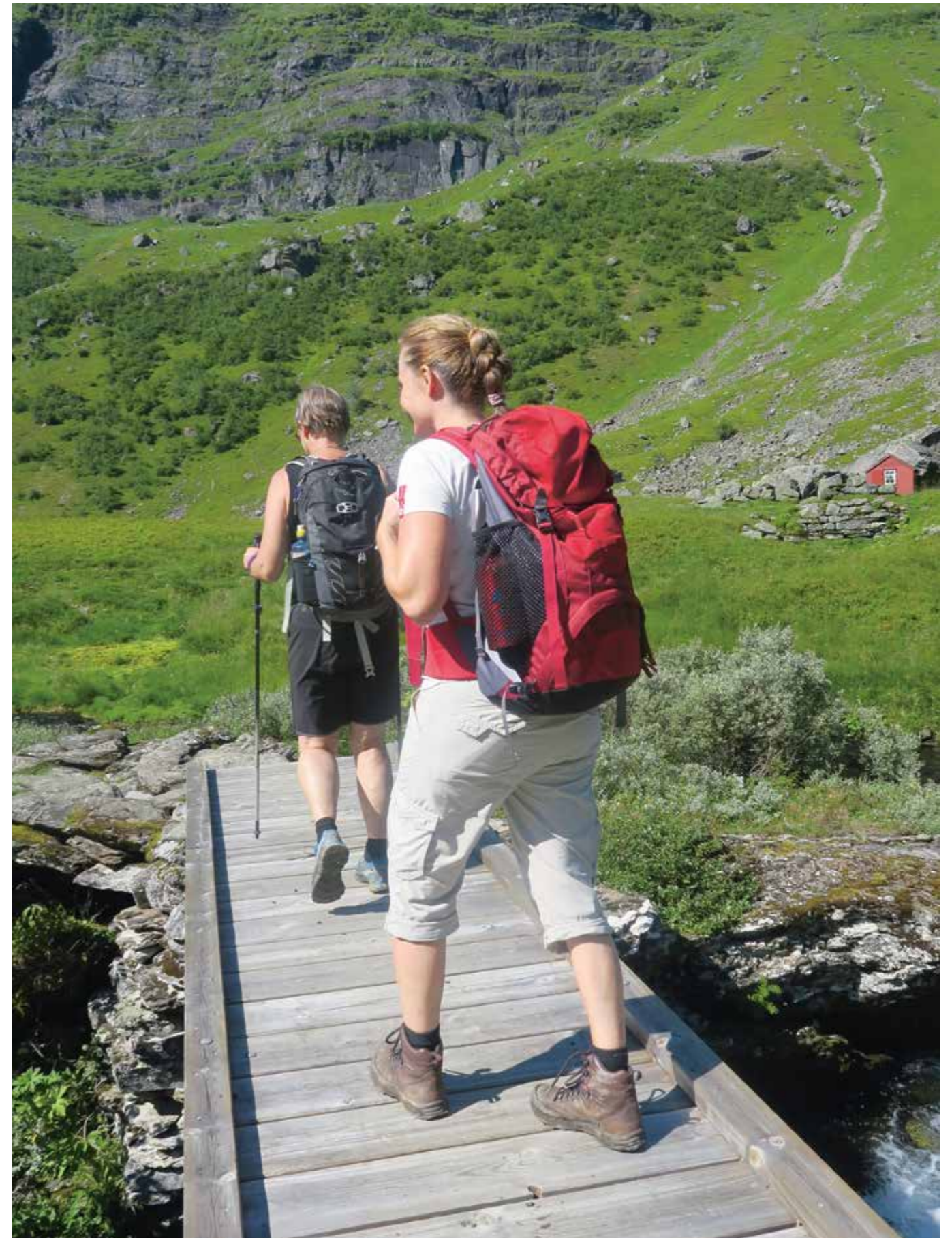
FAKTA

Historiske vandreruter

Historiske vandreruter er et samarbeid mellom DNT og Riksantikvaren som gjør gamle ferdselsveier bedre kjent og mer brukt.

Historiske vandreruter:
Jacobineruta, Turistvegen over, Folgefonna, Hallingskeidvegen, Finnskogrunden, Stølsruta, Aurlandsdalen, Driftavegen gjennom Viglesdalen, Flyktningeruta, Reisadalen, Telegrafruta, Ferdselsvegen over Kamperhamrane, Brudleruta og Historisk vandrerute Jotunheimene

Les mer på historiskevandreruter.no

← Oversikt over gravfelt og gårdstunet ved Aske. Bildet er tatt med drone.

→ Arkeologene Jessica Leigh McGraw og Christian Lindh renser fram jernnagler i en av båtgravene ved Aske, mens Nicolai Eckhoff måler dem inn med GPS.

Fra gård til gravfelt

PÅ GÅRDEN ASKE I VESTFOLD HAR ARKEOLOGER FUNNET MANGE SPOR FRA VIKINGTID. DE SPENNENDE RESULTATENE VIL GI NY KUNNSKAP OM STEDETS HISTORIE OVER ET TIDSSPENN PÅ MANGE HUNDRE ÅR.

TEKST Ole Chr. Lonaas og Jessica Leigh McGraw,
Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo
FOTO Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Gjennom 10 uker høsten 2020 har Kulturhistorisk museum gjennomført en arkeologisk undersøkelse på gården Aske østre, mellom Stavern og Mølen i Larvik kommune. Ut fra såkalte vekstspor som er synlig på flyfoto fra 1970-tallet var det kjent at det tidligere må ha ligget nærmere 10 synlige gravminner på jordet. På et tidspunkt har haugene blitt fjernet og gravfeltet utpløyd. Det er en kjensgjerning at kulturminner som ligger i dyrket mark fortløpende utsettes for skader og nedbrytning. Både rester av kulturminner

som ligger i selve pløyselaget og de dypere-liggende deler, vil på sikt gå tapt som følge av pløying og grøfting. Jordbruksdrift som innebærer slike inngrep er følgelig ikke forenelig med et varig og godt vern av kulturminner. Ofte er en arkeologisk utgravning nødvendig for å sikre kulturminnenes vitenskapelige kildemateriale, slik at forhistorien i området kan belyses og kunnskapen sikres for framtidige generasjoner.

Gravfelt fra vikingtid

Ved den arkeologiske undersøkelsen på Aske østre ble ca. 4 dekar av jordet undersøkt. Innledningsvis ble matjorda her fjernet og lagt til side ved bruk av gravemaskin for å blott-

↑ Framrensing av sverd.

↓ Rekke med glassperler fra en rik kvinne gravlagt i båt. Slike perlekjeder var del av en smykkeoppsats som holdt vikingkvinnens selekjole på plass.

FAKTA

Staten betaler for utgravningen

Bakgrunn for utgravningen er behovet for drenering av et ca. 60 dekar stort jorde. Dette er å regne som et mindre, privat tiltak, hvor staten ved Riksantikvaren bekoster utgiftene til undersøkelsen. I alt har Riksantikvaren bekostet rundt 3,7 millioner kroner fordelt på en innledende registrering og den påfølgende utgravningen. Denne typen undersøkelser finansieres over statsbudsjettet og innebærer dermed ingen kostnader for de som driver jorda.

De døde er gravlagt med flotte smykker som halskjede med fargerike glassperler i tillegg til spenner av kobberlegering og sølv.

legge undergrunnen. Det ble avdekket flere hundre spor som viser til omfattende aktivitet i forhistorisk tid. Gravfeltets utstrekning ble utvidet, og det ble påvist 20 overpløyde gravminner. Av disse inneholdt syv graver bevart gravgods i form av ulike typer gjenstander. Ut fra gjenstandsfunnene kan gravene tidfestes til første halvdel eller midten av vikingtiden, ca. 800–950 e.Kr. Flertallet er kvinnegraver, og de gravlagte har fått med seg tekstilredskaper som saks, spinnehjul og vevsverd, samt annet verktøy som kniver, syler og sigder. Ved fotenden til en av de avdøde har det trolig vært plassert et lite treskrin eller skinnpose med bryne, ildstål og annet småredskap. Vevsverd i to ulike graver vitner om tilvirkning av tekstiler av en viss størrelse, mens sigdene viser til åkerbruk. De døde er gravlagt med flotte smykker som halskjede med fargerike glassperler i tillegg til spenner av kobberlegering og sølv.

Et av gravminnene var en våpengrav med funn av enegget sverd, øks og kniv. Gravgodset tilsier at dette er en mannsgrav, den eneste funnet på gravfeltet.

To av gravene er av en spesiell type hvor de døde ble gravlagt i båt, til tross for at gravfeltet ligger ca. 2 km fra sjøen. Båtgraver er en type gravminne som relativt sjelden blir arkeologisk undersøkt. I Vestfold er slike tidligere gravd ut ved vikingtidens handelsplass på Kaupang i Larvik og på Gulli i Tønsberg. På Aske østre er skjelettene etter de avdøde ikke bevart, og treverket i båtene er fullstendig nedbrutt. Den øvre delen av båtene har gjennom årenes løp blitt pløyd bort, mens den gjenværende delen av nedgravningene og båtavtrykket er bevart med rekker av jernnagler og spiker som har holdt bordgangene sammen. Slike småbåter, med lengder på 6–10 meter, har vært klinket med flere hundre nagler.

Gårdstun fra eldre jernalder

I samme område som gravfeltet er det også avdekket deler av ett eller kanskje to eldre gårdstun med flere bygninger. Det ble blant annet funnet spor etter minst fire grindbygde langhus. En av bygningene har vært minst 30 meter lang, kanskje så mye som 35–40 meter. Parvise rekker med groper, såkalte stolpehull, viser at taket har vært båret av kraftige trestolper. Å bygge langhus av en slik dimensjon må ha vært ressurskrevende. Tre av bygningene har vært overlappende, og de kan derfor ikke ha stått samtidig. Med en antatt brukstid på rundt 50–70 år for et langhus, viser gårdstunet trolig til en kontinuerlig bosetning på stedet gjennom flere hundre år. Foruten ildsteder i bygningene, ble det i tillegg dokumentert om lag 80 kokegroper i tilknytning til gårdstunet. I flere av kokegroperne og ildstedene ble det funnet skår av keramikk fra fine begre og grove kokekar.

Tidfesting av gården er foreløpig uvisst – det er sannsynlig at den er fra eldre jernalder (500 f.Kr.–570 e.Kr), men en eldre bosetning tilbake til bronsealderen kan ikke utelukkes. Av uvisse årsaker har gården blitt fraflyttet og stedet har deretter blitt benyttet til gravlegging i vikingtid.

Fra utgravning til laboratoriet

De spennende resultatene vil med tiden belyse endringer og utvikling av stedet over et tidsspenn på mange hundre år. Funn og prøver som er sikret gjennom utgravningen er fraktet til Kulturhistorisk museum i Oslo, der konservatorer vil rense frem og stabilisere de 1000–1500 år gamle gjenstandene. Naturvitenskapelige prøver vil bli sendt til London, Danmark og Sverige for videre analyser og datering. Samlet vil dette gi oss en innsikt og økt kunnskap om gravskikk, gårdsdrift og jordbruksbosetning i forhistorisk tid, og bidra til å trekke linjene fram til dagens moderne jordbruk på stedet.

→ *Ruinene av Mariakirken i Middalalderparken i Oslo.*

Foto: Brede Westad Brockstedt, Riksantikvaren

→ *Fra utgravningene i middelalderbyen Oslo. Bildet viser*

→ noen av bygningsrestene fra middelalderen som ble gravd frem. Til og med rester av et tregulv!

Foto: Turid Årsheim, Riksantikvaren

Oslo i middelalderen

DEN NYE FOLLOBANEN MELLOM OSLO OG SKI SKAL GÅ UNDER MIDDELALDERPARKEN I OSLO. DE ARKEOLOGISKE UTGRAVNINGENE I PROSJEKTET ER DE STØRSTE SOM HAR VÆRT GJENNOMFØRT I HOVEDSTADEN PÅ OVER HUNDRE ÅR.

av *Live Johannessen og Turid Årsheim, Riksantikvaren*

Arkeologer fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) har gjort mange interessante funn som har gitt ny kunnskap om Oslo og befolkningen der i middelalderen. Utgravningene har også gitt oss nye opplysninger om datidens byggeskikk, håndverk, ferdsel og gravskikk. Selv om området tidligere har vært preget av jernbanedrift, var bevaringsforholdene og omfanget av bevarte kulturlag og konstruksjoner bedre enn vi forventet.

For eksempel ble det gjennomført en større utgravning rett nedenfor barokkhagen til Ladegården. Dokumenterte bygningsmiljøer på begge sider av Bispeallmenningen viser at det var langt mer vanlig med steinkjellere enn vi har trodd før. Tidligere ble disse av arkeologer oppfattet å være fra etterreformatorisk tid, det vil si etter 1537, men utgravningene for Follobanen har helt tydelig vist at de kan dateres tilbake til middelalderen. Steinkjellerne ble nok brukt som lager for verdifulle varer og tilhørte en rikere del av befolkningen i Oslo.

Middelalderparken – en historisk park

Etter flere år med anleggsarbeid skal nå terrenget i Middelalderparken tilbakeføres. Parken skal ryddes og parkering og bygg fjernes, og med jernbanespor under bakken blir grøntområdet til

parken nær dobbelt så stort. Det vi kommer til å se som store grønne, åpne gressflater i parken, var i middelalderen bebygd med enkeltgårder og dobbeltgårder tett i tett. Tomtene kunne være adskilt med flettverksgjerder. Det gikk smale allmenninger ned til sjøen, hvor det var sjøboder og store kaianlegg og fortøyningsplasser for store skip. Stretene gikk fra biskopens område ved Hallvardskatedralen og Bispeborgen, ned til kongens borganlegg på Øra.

I parken vil flere av de gamle allmenningene og stredene som er påvist gjennom arkeologiske utgravninger gjenopprettes, det skal bygges et middelaldersk bygningsmiljø i nærheten av Oslo torg, og det skal også bygges sjøhus ved vannspeilet. Viktige ruinanlegg som Clemenskirken, Mariakirken og Kongsgården blir fortsatt liggende synlige.

Den nye parken vil bli en viktig attraksjon for byens befolkning og andre som har interesse for Oslos spennende middelalderhistorie.

Samarbeidsprosjekt

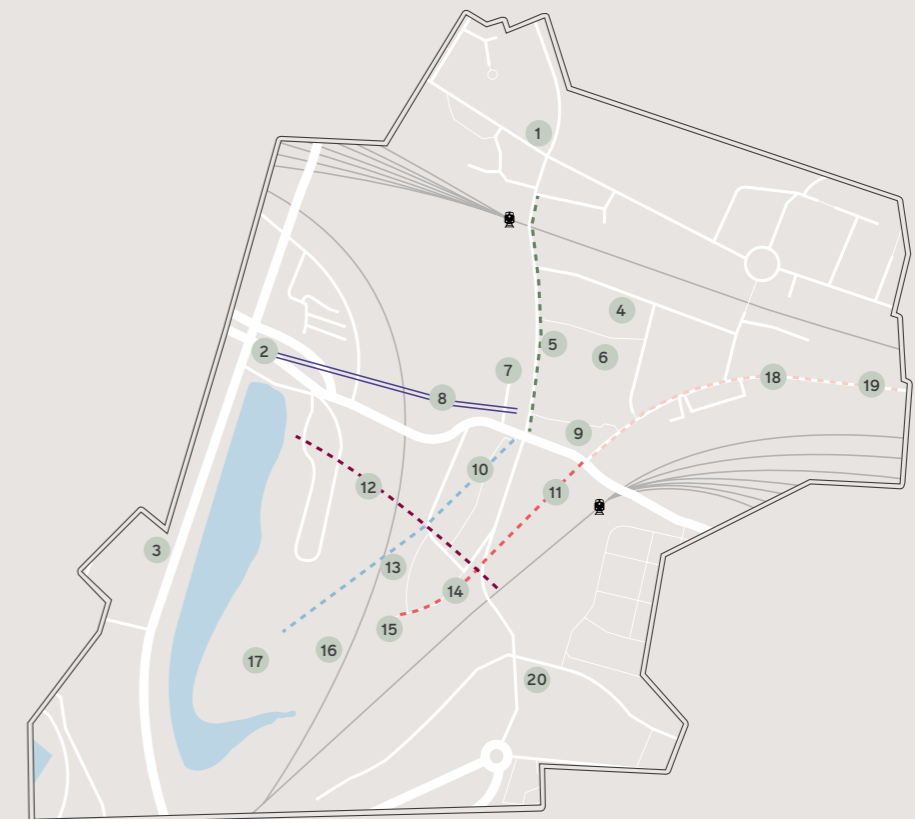
Riksantikvaren, Kulturetaten/Oslo kommune og Bane NOR har samarbeidet om den historiske byutviklingen og landskapsplanen. Arkeologer fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) har på oppdrag fra Riksantikvaren utført utgravningene, som er finansiert av Bane NOR.

MIDDELALDERBYEN OSLO – SENTRALE STEDER OG ANLEGG I OSLO I MIDDELALDEREN.

1. Nonneseter kloster
2. Bispebrygga
3. Kongsbrygga
4. Korskirken
5. Nordre strete
6. Olavsklosteret
7. Bispeborgen
8. Bispeallmenningen
9. Hallvardskatedralen
10. Vestre strete
11. Østre strete
12. Clemensallmenningen
13. Nikolaikirken
14. Clemenskirken
15. Saxegården
16. Kongsgården
17. Mariakirken
18. Gatene
19. Laurentiushospitalet
20. Fransiskanerklosteret

Viser allmenninger og streter i middelalderen.

← *Langhuso, setergrend i Aurland.*
Foto: Marte Boro, Riksantikvaren

FAKTA

Adapt Northern Heritage 2017–2020

◆
Prosjektpartnere:

- Historic Environment Scotland (prosjektleder)
- Riksantikvaren
- Minjastofnun Ísland (Cultural Heritage Agency of Iceland)
- Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

I tillegg er det mange tilknyttede partnere, blant annet Aurland kommune, Sysselmannen på Svalbard og Museum Nord i Norge og Riksantikvarieämbetet i Sverige.

Det 3-årige samarbeidsprosjektet er finansiert dels av EUs Interreg-programme for the Northern Periphery and Arctic.

Forebygging av klimaskader

KLIMAENDRINGER GJØR DET UTFORDRENDE Å TA VARE PÅ KULTURMINNER OG KULTURMILJØER. NÅ FÅR EIERE OG FORVALTNING RÅD OM HVORDAN DE KAN VURDERE RISIKO OG PLANLEGGE TILTAK.

av Marte Boro, Riksantikvaren

Klimaendringene framover vil føre til et våtere, varmere og villere vær, og vi ser allerede endringene. Dette fører til skader som oppstår over tid, slik som råte, og skader på grunn av akutte hendelser, slik som flom og skred. Dette er prosesser vi kjenner godt allerede, men med klimaendringene vil nedbrytningsprosesser

utvikle seg raskere enn før. Skader på grunn av akutte hendelser vil komme hyppigere og kunne bli større. Klimaendringene vil gi samfunnet store utfordringer. Det betyr også at det vil bli en stadig større utfordring å ta godt vare på kulturminner og kulturmiljøer.

Vi har lange tradisjoner for å ta vare på de verdier og ressurser kulturmiljø representerer gjennom vedlikehold og skjøtsel og utbedring

etter skader. Men det jobbes lite med forebyggende tiltak for å redusere risiko for skader. Dette er felles utfordringer over landegrensene, og var utgangspunktet for at Skottland, Island, Sverige og Norge gikk sammen i Interreg-prosjektet Adapt Northern Heritage – Tilpass kulturarven i nord – i 2017.

Adapt Northern Heritage

Det internasjonale samarbeidsprosjektet, som nylig er avsluttet, hadde som mål å fremme bedre forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer i et klima i endring.

Prosjektet har utviklet en veileder for risikovurdering for kulturmiljø og for planlegging av risikoreduserende tiltak. Veiledningen ble utviklet parallelt med at den ble prøvd ut på ulike typer kulturmiljø med ulike utfordringer, i samarbeid med mange partnere med ulikt ansvar.

Veiledning for eiere og forvaltning

Veiledningen tar brukeren gjennom prosessen trinn for trinn, og er beregnet på en som ikke er

ekspert på feltet. Risikovurderingen gjøres først ved å registrere hvilke farer som truer kulturmiljøet og særlig de kulturhistoriske verdiene, mulige konsekvenser og risikoen forbundet med dem. Dette gir grunnlag for å velge ut hvilke risikoer en vil vurdere nærmere, for å se hvilke risikoreduserende tiltak som kan være riktig å gå videre med.

I tillegg til veiledningen er det også utarbeidet oversikter over kilder for kunnskap om klimaendringene, faktaark om konsekvensen av ulike typer klimabelastning på kulturminner og eksempler på bruk av veiledningen. Les mer på prosjektets engelske nettside: adaptnorthernheritage.interreg-npa.eu/tools-results/

Hele veilederen fra prosjektet er blitt oversatt til norsk. Riksantikvaren har i tillegg laget en enkel veileder for eiere av småhus. Les mer på Riksantikvarens nettside om klimatilpasning: riksantikvaren.no/tilpasning-til-endra-klima/

← *Ballinskelligs kloster i Irland. Foto: Discovery Programme, CHERISH Project*

Ballinskelligs kloster i Irland

Ballinskelligs kloster i Irland er omgitt av en gravgård og vernet mot havet av en betongmur. Havet medfører stadig større utfordringer, og den beskyttende betongmuren blir nedbrutt på grunn av kreftene fra vann og vind. Skader oppstår når bølgene, som også inneholder

steiner, går over muren. Tiltakene man kom fram til her, var å beskytte betongmuren på utsiden ved å bryte noe av bølgenes kraft før de treffer muren, og å reparere muren. Begge tiltakene krever grundigere utredning før de kan settes ut i livet.

↑ *Bartjan i Sverige. Midt på samlingsplassen står ei enslig bjørk som ble brukt til å tjøre reinen for melking. Foto: Marte Boro, Riksantikvaren*

Bartjan i Sverige

Bartjan i Sverige er et samisk sommerviste – en sommerboplass – brukt under merkingen av reinkalver. De største klimarelaterte truslene her er tørke som kan lede til skogbrann, og redusert bruk av stedet fordi reinen trekker opp i kjøligere områder når det blir varmere. Både bygninger, kulturminner og kulturlandskap påvirkes av endra forutsetninger for reindrifta. Da kan også immaterielle verdier og kunnskap knytta til stedet forsvinne. Prosjektet viste at det kan være mye å vinne på å prøve å analysere immaterielle verdier også når man jobber med klimaforebygging. Dels for kunnskapsoppbygging, men også for å imøtekomme det samiske synet om at det materielle skal gå tilbake til naturen når det går ut av bruk.

Threave Estate i Skottland

Threave Estate sørvest i Skottland er en stor eiendom som inneholder arkeologiske kulturminner, en middelalderborg, en 1800-talls hovedbygning og en park fra 1900-tallet i tillegg til store jordbruksområder. I parken er det stor fare for at trær kan velte på grunn av sterkere og hyppigere stormer kombinert med mer fuktighet i grunnen om vinteren. Det er fare for at plenene blir ødelagte på grunn av mye overvann. Framover vil det også være risiko for at lokale plantearter blir skadd, og det kan bli tørkeskader på gress og avlinger og endringer av blomstringstid for plantene. Dette skyldes forventet økt temperatur og mer vinternedbør. Her ble det valgt flere risikoreduerende tiltak. Et var å gå videre med å bygge en skjerm, et såkalt «shelterbelt», for å minimere vindskadene og sikre enkelttrær slik at de ikke faller. Et annet tiltak var å endre beplantningen over tid slik at trærne står i grupper, å redusere trekroner og pleie og vedlikeholde dem bedre.

→ *Threave Estate i Skottland. Foto: National Trust for Scotland*

← *Otternes bygdetun i Aurland. Foto: Marte Boro, Riksantikvaren*

Aurland i Norge

Aurland kommune valgte å ta utgangspunkt i prioriteringene i kulturminneplanen de jobber med. De så på to områder; Aurlandsdalen og et stølsmiljø, Langhuso, og i tillegg bygninger som kategori. Aurland kommune konsentrerte seg ikke om kommunen som eier av enkelte kulturmiljøer, men om hvordan kommunen kunne bidra overfor eiere,

næringsdrivere og befolkningen generelt. Med et slikt mål var det ingen grunn til å se detaljert på enkeltminner, og prosjektets skjemaer ble videreutviklet for å passe til en slik oppgave.

Som forebyggingstiltak ble det foreslått at kommunen skal etablere et kunnskapsnav for bygningseiere og håndverkere. Der kan eiere blant annet få hjelp til å søke på aktuelle tilskuddsordninger. Et annet tiltak var å støtte opp om tradisjonell seterdrift gjennom å etablere Levende stølsmiljø, et nettverk for alle stølsmiljøene i kommunen.

↑ *Magasin fra Madsen maskingevær.
Foto: Jostein Gundersen, Riksantikvaren*

← *Fredningsmarkering i Narvik.
Foto: Lise Evjen, Riksantikvaren*

← *I Narvikfjellene er det mange
← bevarte spor etter krigshandlingene
i landskapet. Foto: Jostein Gundersen,
Riksantikvaren*

Viktige krigsminner må bevares

75 ÅR ETTER ANDRE VERDENSKRIG BLE TRANDUMSKOGEN OG ET KRIGSHISTORISK LANDSKAP I NARVIKFJELLENE FREDET. DET ER DET GODE GRUNNER TIL.

av riksantikvar Hanna Geiran

Hvite busser har arrangert reiser til konsentrasjonsleirer i Europa fra andre verdenskrig siden 1992. Det er snart 30 år med undervisning og formidling fra noen av verdens mest uhyggelige kulturminner. Men også i vårt eget land kan vi besøke steder med spor etter andre verdenskrig, og Hvite busser arrangerer nå også klasseturer i Norge der elevene kan besøke blant annet fangeleirene Falstad, Grini og Espeland leir. Det ble etablert flere enn 500 fangeleirer her i landet under andre verdenskrig.

Krigsminner Trandumskogen

Trandumskogen i Ullensaker er stedet hvor flest nordmenn ble henrettet under krigen. I dag er skogen et fredelig turområde, men den gjemmer minner om grusomme handlinger. Trandumskogen ble brukt som rettersted av den tyske okkupasjonsmakten under andre verdenskrig. 173 norske statsborgere, 15 russere

og 6 briter mistet livet her. De døde ble lagt i massegraver på stedet de ble skutt. Etter krigens slutt ble de døde identifisert og flyttet til sine hjemsteder, men gravmarkører og seremoni plass er bevart. Området benyttes som minnested og til formidling av hendelsene under andre verdenskrig.

Trandumskogen ble fredet av Riksantikvaren på frigjøringsdagen 8. mai, ved 75-årsjubileet for frigjøringen av Norge. Trandumskogen har lenge vært ansett som et viktig krigsminne, men det er først nå stedet får den offisielle fredningsstatusen. Det har stor symbolverdi, og vi håper at fredningen vil gjøre stedet kjent også for nye generasjoner.

Kampene om Narvik

I Narvik i 1940 ble Hitler påført sitt første nederlag i andre verdenskrig, og verdens øyne var rettet

mot byen. Kampene om Narvik varte i 62 dager. I en massiv mobilisering hadde hele 11 000 allierte soldater kjempet sammen med de norske styrkene. Begge sider led store tap, og 8500 soldater mistet livet på sjøen, på land og i lufta. I år er det nøyaktig 80 år siden Narvik falt i hendene på tyskerne etter en lang dragkamp med de norske og allierte styrkene. Riksantikvaren fredet i år et område på 27 kvadratkilometer i Narvikfjellene fra disse kampene, og i høst ble det en høytidelig markering av fredningen. Få steder i verden har opplevd høyfjellskrig av så omfattende dimensjoner, og området er i en særstilling ved at det er tydelige, bevarte spor etter krigshandlingene i landskapet.

Fredning av krigsminner

Forsvars- og krigshistorie er et prioritert tema i Riksantikvarens fredningsstrategi, som sier hva vi skal frede i årene som kommer. Helt konkret betyr det at vi skal frede kulturminner fra forsvarslinjen mot Sverige (ca. 1640–1905), fra både okkupasjonsmakt og motstandskamp under 2. verdenskrig (1940–1945), og fra den kalde krigen (ca. 1945–1990). Kulturminnene fra andre verdenskrig er særlig utsatt fordi de er så nære i tid og fordi de kan vekke vonde minner og følelser.

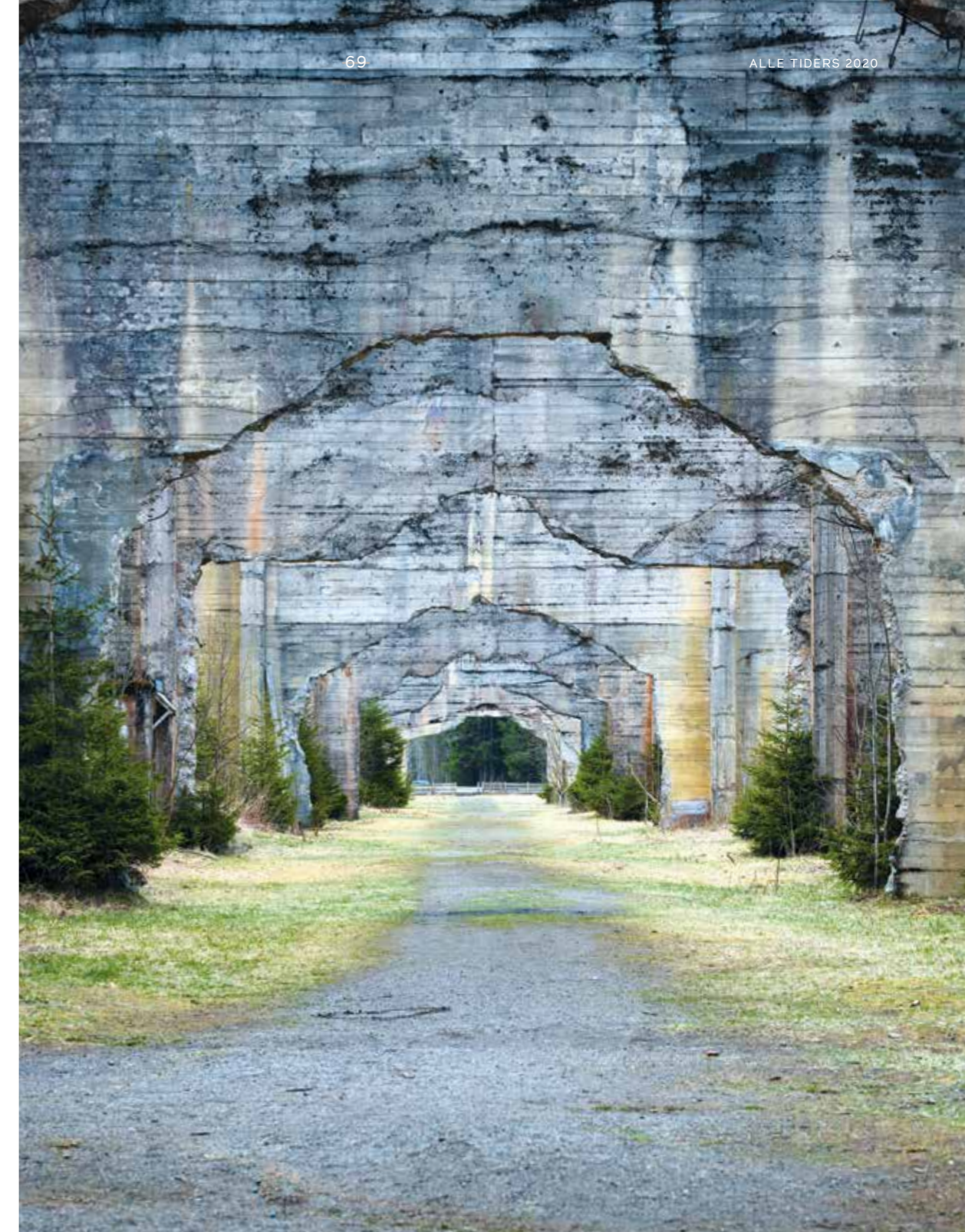
Derfor har vi prioritert å frede flere kulturminner fra andre verdenskrig de siste årene. Eksempler på krigsminner som er fredet i Norge er Falstadskogen i Trøndelag, vraket etter Blücher ved Oscarsborg, tuftene etter fangeleiren ved Øvre Jernvann i Bjørnfjell i Narvik, Klungset leir i Fauske, Rudsetra motstandshytte ved Harestua i Lunner, Ormsund leir i Oslo, Store Råholmen i Fredrikstad, Oddane fort i Larvik, Vemork kraftstasjon, som var åstedet for tungtvannsakksjonen, og Dombås kino, som ble bygget av tyskerne. Vi

arbeider også med fredningen av Kjeller flyplass, som spilte en sentral rolle under krigen.

Del av norgeshistorien

I Trandumskogen blir både skogsmiljøet omkring retterstedet, seremoni-plassen og tanksskytebanen fredet, slik at sammenhengen blir tatt vare på. Det var for eksempel slik at skudd fra henrettelsene ikke vakte oppsikt i nærområdet, siden omgivelsene var vant med skuddstøy fra tanksskytebanen. Slike opplysninger gjør inntrykk når man er på stedet der det hendte. Blant nordmennene som ble henrettet i Trandumskogen var 18 unge menn fra Telavåg på Sotra som ble skutt her i 1942 som straff for drapet på to tyske sikkerhetspolitifolk, som andre hadde begått. Henrettelser som dette ble utført for å spre frykt og usikkerhet i den norske befolkningen.

Begrepet «Painful heritage», «smertefull kulturarv», brukes om kulturminner med en historie om smerte som er vond å minnes. Dette er kulturminner som ofte er knyttet til lidelse og død, og historier vi helst vil fortie eller som ikke har fått plass i den offisielle historien. I Norge har for eksempel skjebnen til utenlandske krigsfanger under andre verdenskrig tidligere ikke vært så mye omtalt, og mange fangeleirer ble fjernet. Men de senere årene har det vært en økende bevissthet om sider ved krigshistorien som til nå har vært lite kjent. Slik er historien stadig i utvikling, og det gjelder også synet på hva som skal fredes. Samtidig er vi inne i en kritisk fase fordi det nå er svært få tidsvitner igjen. De fysiske kulturminnene etter andre verdenskrig vil være avgjørende for forståelsen av hva de som levde i Norge under andre verdenskrig opplevde. Kulturminnene bidrar til at fortellingen holdes levende, og ikke blir glemt.

↖ Dette monumentet i Trandumskogen ble avduket i 1954 av kronprins Olav for å hedre de falne. Minnesmerket er utført av Per Palle Storm i lys Iddefjordsgranitt.
Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

↖ Trandumskogen er et viktig minneste over de mange som mistet livet her.
Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

↑ Tanksskytebanen ved Trandumskogen har store dimensjoner. Her står det flere store vegger i armert betong. Banen er ca. 300 meter lang og ender i en voll i fjell. Veggene skulle fungere som lyddemper ved øvelsesskyting, og i tillegg stoppe bomskudd. Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

← Veteranskipene D/S «Oster» vart godt besøkt då begge låg ved kai i Florø under veteranskipsarrangementet Fjordsteam i 2015.
Foto: Eva-Karin Nilsson.

→ Stiftelsen D/S Hvaler blei etablert i 1993. Restaureringa av passasjerbåten «Hvaler» er stiftinga si viktigaste oppgåve.
Foto: Kjell S. Stenmarch.

ERIK SMÅLAND HAR DISPUTERT MED DEN FØRSTE DOKTORAVHANDLINGA SOM FOKUSERER PÅ FARTØYVERNET I NOREG. EIT HOVUDFUNN ER AT FARTØYVERNET OG KYSTKULTUREN HAR BIDRATT TIL Å ENDRE FRAMSTILLINGA AV NORSK HISTORIE OG IDENTITET.

av Bjarne Rosjø, frilansjournalist

Stor frivillig innsats i norsk fartøyvern

I tillegg har frivilligheita i fartøyvernet eit viktig folkehelseperspektiv, går det fram av doktoravhandlinga.

Det finst i dag om lag 250 freda og verna fartøy i Noreg, og mange av desse har blitt bevart på grunn av stor innsats frå frivillige entusiastar. Men fartøyvernet i Noreg har oppnådd meir enn å bevare fartøy, fortel seniorrådgjevar Erik Småland hos Riksantikvaren.

– Fartøyvernet vart primært drive fram av frivillige organisasjonar i tida etter 1920, men frå sist på 1970-talet gjekk fartøyvernet inn i ein ny fase og blei ein del av kystkultur-rørsla. Resultatet er at fartøyvernet og kystkulturen blei ein viktig faktor i endringa av vår nasjonale identitet, fortel Småland.

Innlandsbonden blei eit nasjonalt symbol

Under nasjonsbygginga på 1800-talet blei innlandsbonden til sjølv symbolet på Noreg. Men etter 1980 har den nasjonale identiteten gradvis endra seg – mykje takka vere entusiastane som løfta fram fartøyvernet og kystkulturen.

Analysen til Småland tek utgangspunkt i at nasjonsbyggerane på 1800-talet valde innlandsbonden som symbol på det genuint norske.

– Nasjonsbyggerane ville assosiere til den norske historia frå før «firehundreårsnatta» under dansk styre. Teoriane tilsa at dei då måtte leite i dei mest avsidesliggjande bygdene, der kontakten med nye levemåtar var minst. Byborgarane og øvrigheita var for påverka av det danske, og kysten var sjølv kontaktpunktet mot

↑ Fartøyvernet i Norge er heilt avhengig av frivillig innsats. D/S «Stavenes» er eit lokalruteskip som blei bygd for Nordre Bergenhus Amts Dampskibe i 1904. Skipet har vore gjennom ei omfattande restaurering. Foto: Tør Arne Åsen.

↓ Passasjerskipet D/S «Stord I» frå 1913 er eigd av ei stifting som arrangerer turar med passasjerar på Vestlandet. Bildet er tatt medan skipet låg i tørrdøkk i Laksevåg i Bergen. Foto: Harald Sætre.

FAKTA

Doktoravhandling

◆
Det frivillige fartøyvernet i Noreg – Historisk bakgrunn, omfang og motivasjon. Erik Goth Småland, Göteborgs universitet.
Tilgjengelig på ub.gu.se

Granskinga viser at fartøyvernet er viktig for helsa til dei frivillige, og for folkehelsa. Dei frivillige opplever at dei er del av ein fellesskap, og at innsatsen vert sett pris på og er viktig for samfunnet.

verda utanfor. Derfor ble kysten med den livlege trafikken i stor grad ekskludert frå nasjonsbygginga, påpeiker Småland.

Dette førte også til at sjøfartsmusea og folkemusea blei to forskjellige kulturar, viser avhandlinga.

– Medan bondeyrket blei opphøgd til ein representant for norsk kultur og fekk sin plass i folkemusea, blei sjøfarten representert av spesialmuseum for næringar. Dette syner seg i at sjøfartsmusea hadde styremedlem som var reiarar og hamnekapteinar eller på andre måtar var knytte til den maritime næringa. Men det fanst ingen bønder i Folkemuseets styre, for her var det jo nasjonen og ikkje ei næring som skulle presenterast, fortel Småland.

Bondehegemoniet blir borte

I kulturhistorikaren Kristofer Visted sitt populære tobandsverk *Vår gamle bondekultur*, som kom i fleire opplag frå 1908 heilt fram til 1971, står det rett ut at «Nordmenn har til alle tider vært et bondefolk, og er det for en stor del ennå».

– I dag er det knapt nokon som vil framstille nasjonens kultur på den måten. I dag er fartøyvernet og kystkulturen anerkjent som ein likeverdig del av norske kultur, seier Småland.

Viktig for folkehelsa

I avhandlinga si undersøker Småland tre forskings spørsmål: Kva er bakgrunnen for at fartøyvernet vart eit felt dominert av frivillige grasrotørslar? Kva betyr dei frivillige og kva for omfang har innsatsen deira? Kva for personlege motivasjonar og opplevingar har dei frivillige, og kva samfunnsmessige verknader har aktiviteten kring fartøya?

Erik Smålands gransking viser også at fartøyvernet har stor tyding for helsa til dei frivillige, og for folkehelsa. Dei frivillige opplever at dei er del av ein fellesskap, og at innsatsen vert sett pris på og er viktig for samfunnet.

– Dette heng saman med at snittalderen i fartøyvernet er over 50 år, og mange av dei frivillige er menn i bakkant av yrkesaktiv alder. Dette er ei gruppe som er særskilt utsett for tap av sosiale nettverk. Deltaking i frivillig arbeid kan motverke sosial isolasjon og dei negative verknadene av dette på eigenopplevd helse og livssituasjon, fortel Småland.

Men dei vaksne mennene er slett ikkje åleine om å drive med fartøyvern. – Alle grupper er til stades, og eg fann blant anna at 20 prosent av dei aktive er kvinner. Det var meir enn eg hadde venta, tilføyer han.

Kulturminneprisen til Inga Elisabeth Næss

RIKSANTIKVARENS KULTURMINNEPRIS 2020 GJEKK TIL INGA ELISABETH NÆSS.
HO FEKK PRISEN FOR SITT MANGEÅRIGE ARBEID MED KULTURVERN, BÅDE PÅ
BAKKLANDET I TRONDHEIM OG I VEGA I NORDLAND.

av *Gunvor Haustveit, Riksantikvaren*

–Eg er så glad for at nokon har sett arbeidet mitt og betydninga av det. Eg har brukt mykje av tida mi på å dokumentere og synleggjera verdier, både på Bakklandet og Vega.

Inga Elisabeth Næss er forfattar og kulturarbeidar. Ho er oppvaksen på Vega, og flytta til Trondheim som sjuåring. No bur ho halve året på Vega og resten av året på Bakklandet i Trondheim.

Aksjonar og diplomati berga Bakklandet

I 1983 sat Næss i bystyret i Trondheim, det var same året kommunen vedtok at den nye hovudvegen skulle gå over Bakklandet. Næss vart med i aksjonsgruppa og jobba politisk for å stanse prosjektet. I boka «Bakklandet lever!» skreiv ho bygningshistorie og samla inn dokumentasjon i kampen for bevaring. På denne tida var Bakklandet i dårleg stand og dei som budde der følte dei budde i ein forfallen og gløymt bydel. Men ved hjelp av dokumentasjon og kunnskap, husokkupasjonar, eldsjeler og engasjement fekk aksjonsgruppa innbyggjarane til å sjå verdiane ved å halde bydelen ved like, og til slutt snudde politkarane.

– Det er ingen no som tenkjer at dette er ein forfallen bydel. Tvert i mot. Det er her det er liv, seier ei nøgd Næss.

Fiskarbondenkulturen, skapt av øyfolket

Livet er stadig i endring, i 1988 reiste Næss tilbake til Vega for ein ny start som frilansforfattar. Ho starta med dokumentasjon av øy-historie og oppdaga ærfuglane gjennom dette. Det å dokumentere korleis folk har levd, var òg å dokumentere si eigen historie. I 2013 kom fagboka «Øylandet», om dagleglivet på Helgelandskysten. Boka ga kunnskap

om fiskarbonden som utnyttta alle ressursane som fantes, som ærfugl og dun-produksjon.

Sanking av egg og dun frå ærfuglane har vore ein viktig del av næringsgrunnlaget på Helgelandskysten fram til i dag. Dette er eit handverk. Tang blir tørka og lagt inn i reiret til ærfuglane. Der ligg fuglen og hekker i 27 dagar, kontinuerleg overvaka av fuglevaktarar som held mink og andre rovdyr unna. Når ærfuglen forlet reiret, ligg den finaste duna igjen.

–Fiskarbonden har tatt vare på den kulturen i alle år, og den var i ferd med å forsvinne. Det var viktig å synleggjere dette. Eg ville at folk skulle sjå og lære om denne gamle tradisjonen, seier Næss.

I 1997 grunnla ho ærfuglmuseet E-huset på Vega. Vega-øyane står på UNESCO si verdsarvliste, og ei viktig årsak til det er synleggjeringa av generasjonars skjøtsel av øylandskapet og arbeidet med ærfugl.

FAKTA

Kulturminneprisen

Riksantikvarens kulturminnepris blir delt ut til personar, organisasjonar eller miljø som har gjort ein særleg innsats for:

- bevaring og/eller restaurering av kulturminne
- formidling av kulturminne, nasjonalt eller regionalt
- bruk/gjenbruk og vedlikehald av kulturminne

↑ Inga Elisabeth Næss er forfattar og kulturarbeidar. Foto: Sigurd Neby

↑ ↑ Fiskeværret og dunværret på Skjærvær, Vega. Foto: Jon Brønne, Riksantikvaren

↑ Bygningar på Nedre Bakklandet. Bydelen, som var trua av sanering og vegutbygging, er i dag ein av Trondheim sine store attraksjonar. Foto: Lene Buskoven, Riksantikvaren

Returadresse:

Riksantikvaren
Postboks 1483 Vik
0116 Oslo

